

سنجش میزان برخورداری شهرستان‌های استان خوزستان از شاخص‌های توسعه با استفاده از تکنیک ادغام

* حسین نظم‌فر^۱، آمنه علی‌بخشی^۲

^۱دانشیار گروه برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل، ایران،
^۲دانشجوی کارشناسی‌ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری دانشگاه محقق اردبیلی
تاریخ دریافت: ۹۳/۴/۱۹؛ تاریخ پذیرش: ۹۳/۸/۱۴

چکیده

در برنامه‌ریزی‌های توسعه در سطح منطقه‌ای، شناخت و درک تفاوت‌های موجود میان مناطق از حیث برخورداری آن‌ها از امکانات و زیرساخت‌های اجتماعی و اقتصادی، ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است. یکی از روش‌های ارزیابی، تکنیک‌های تصمیم‌گیری چندشاخصه است که برای سنجش، ارزیابی و اولویت‌گذاری چند گزینه به کار گرفته می‌شود. روش این پژوهش، بر اساس هدف، کاربردی و بر اساس ماهیت، توصیفی-موردی و تحلیلی است. جامعه‌ی آماری، ۲۳ شهرستان استان خوزستان است که با استفاده از ۷۱ متغیر نرم‌سازی شده با بهره‌گیری از مدل‌های تصمیم‌گیری چندشاخصه تاکسونومی عددی، ویکور و تاپسیس و ادغام نتایج آن با تکنیک‌های ادغامی (میانگین رتبه‌ها، روش بردا و کپ‌لند) به تحلیل و سنجش درجه‌ی توسعه‌یافتگی شهرستان‌های استان خوزستان پرداخته است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که اختلاف چشمگیری میان سطوح توسعه‌یافتگی شهرستان‌های استان خوزستان وجود دارد و شهرستان‌های هفتکل، ایذه، رامشیر، دزفول، آبادان، دشت آزادگان، بندر ماهشهر، شوش، خرمشهر، شادگان، اندیکا، هویزه و گتوند از مدار توسعه استان، فاصله زیادی دارند و نابرابری در سطوح توسعه در بین شهرستان‌های استان، به دلیل توزیع ناهمگون شاخص‌های مختلف در بین آن‌ها می‌باشد و لازم است برای تأمین عدالت فضایی در برنامه‌ریزی‌ها، شهرستان‌های محروم در اولویت قرار گیرند.

واژگان کلیدی: توسعه، تعادل فضایی، ویکور، تاپسیس، تاکسونومی عددی، کپ‌لند، استان خوزستان.

مقدمه و طرح مسأله

امروزه مقوله‌ی توسعه، دغدغه‌ی بسیاری از کشورهاست (پوراصغر سنگاچین و دیگران، ۱۳۹۱: ۶). لیکن برای توسعه، تعریفی که توافق عمومی در مورد آن وجود داشته باشد، ارائه نشده است. اصولاً توسعه به منزله تغییر بنیادی در متغیرهای اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در هر جامعه محسوب می‌شود و تحقق آن، مستلزم ایجاد هماهنگی میان ابعاد گوناگون آن است. توسعه، یک جریان چندبعدی است و زیربخش‌های متعددی چون اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و... دارد که شاخص‌هایی برای اندازه‌گیری هر کدام به وجود آمده است (تقوایی و صبوری، ۱۳۹۱: ۵۳ و ۵۴).

یکی از ارکان توسعه، جامعیت و یکپارچگی آن در رفع عدم تعادل‌های اقتصادی - اجتماعی در درون منطقه است (قنبری، ۱۳۹۰: ۹۴). بنابراین هدف اصلی توسعه باید ایجاد یک الگوی مطلوب رشد درآمد همگانی که تمام اقشار جامعه را پوشش می‌دهد باشد؛ البته با تأکید خاص بر تسریع رشد و درآمد گروه‌های بسیار فقیر (تودارو، ۱۳۶۴: ۲۳۵). نابرابری‌های توسعه بین نواحی، موجب به وجود آمدن نخست شهری شده است که تأثیرات منفی چندبعدی را به دنبال دارد (قنبری، ۱۳۹۰: ۱۶۶). بحث نابرابری توسعه در بین شهرها از موضوعاتی است که اخیراً در فرهنگ برنامه‌ریزی منطقه‌ای مطرح شده است و هنوز در کشور ما جایگاه چندان مشخصی ندارد. نابرابری‌های توسعه‌ای که به دلایل متعددی نظیر دلایل تاریخی، طبیعی، دموگرافی، اجتماعی، اقتصادی و... ایجاد می‌شود، رشد ناهمگون و نامتعادل میان نواحی را به دنبال دارد (زیاری و دیگران، الف ۱۳۸۹: ۱۸). در ایران سیاست‌های غیراصولی گذشته در مکان‌یابی‌های صنعتی و خدماتی در قطب‌های رشد و روند تمرکزگرایی در تک شهر مسلط و مادر شهر ناحیه‌ای، موجبات اصلی نابرابری‌های ناحیه‌ای بوده است. وجود این نابرابری‌ها سبب گردیده که شکاف توسعه بین نواحی توسعه‌یافته و محروم روز به روز بیش‌تر شده و عدالت اقتصادی و اجتماعی مفهوم خود را از دست بدهد (حسین‌زاده دلیر، ۱۳۸۰: ۹۰)، محرومیت نواحی محروم تداوم یابد و نواحی مرکزی، امکانات را در خود متمرکز کنند. این امر نه تنها باعث رشد و توسعه کشور نشده، بلکه روند کلی توسعه را نیز ناعادلانه‌تر و آهسته‌تر کرده است (زیاری و دیگران، الف ۱۳۸۹: ۷۶). این پژوهش سعی دارد برای دستیابی به توسعه‌ی متعادل در راستای تأمین عدالت فضایی در سطح منطقه با شناخت موقعیت و چگونگی توزیع شاخص‌های انتخابی در استان خوزستان و بهره‌گیری از تکنیک‌های مختلف تصمیم‌گیری چندمعیاره (تاکسونومی عددی، تاپسیس و ویکور) به تجزیه و تحلیل شاخص‌های مورد نظر بپردازد.

اهمیت و ضرورت پژوهش

با توجه به آن که شهر، مظهر تعامل انسان‌ها با یکدیگر و محیطی برای ظهور انسان اجتماعی است، باید فضایی متعادل را برای رشد و تعالی انسان و جامعه فراهم سازد. امروزه کشورهای در حال توسعه، برای تقویت زیربنای اقتصادی و رهایی از وابستگی و عدم تعادل‌های موجود، بیش از هر زمان دیگر نیازمند برنامه‌ریزی و شناسایی امکانات و منابع کشورشان هستند. یقیناً در برنامه‌ریزی رشد و توسعه‌ی کشور، شناخت موقعیت و جایگاه مناطق مختلف از مهم‌ترین عوامل برای نیل به پیشرفت است. دسترسی به امکانات و منطقه‌بندی صحیح و اصولی، مقوله‌هایی هستند که مدیران شهری برای دستیابی به اهدافی هم‌چون آسایش و زیبایی شهر، آن را سرلوحه‌ی مقاصد خود قرار می‌دهند. از این‌رو سطح‌بندی کردن، نیازمند بررسی و مطالعات دقیق است. با سطح‌بندی مناطق، اختلافات مکانی، فضایی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی آشکار می‌شود. می‌توان گفت الگوی استقرار جمعیت و کانون‌های زیستی از نظام بهره‌گیری متناسب ظرفیت‌ها و استعدادهای موجود تبعیت نکرده و سیمای اسکان جمعیت، تصویر متعادل و مناسبی را به دست نمی‌دهد (منفردیان سروستانی و همکاران، ۱۳۸۶: ۳). استان خوزستان به رغم داشتن ثروت‌های طبیعی قابل توجه، از دوگانگی منطقه‌ای گسترده به شکل توسعه‌یافته و توسعه‌نیافته نیز رنج می‌برد. در حالی که توسعه‌ی منطقه‌ای باید شرایط و امکانات بهتری را برای همه‌ی مردم یک منطقه فراهم کند و تفاوت کیفیت زندگی بین مناطق را کاهش دهد. بدین ترتیب ویژگی توسعه‌ی منطقه‌ای، جامع بودن و محدود نشدن به جنبه‌های اقتصادی صرف و اولویت دادن به توزیع عادلانه در همه‌ی مناطق در مقایسه با کم‌تر شدن معیارهای زندگی است (نصراللهی و دیگران، ۱۳۹۰: ۶۶). از آنجا که استان خوزستان به‌عنوان یکی از مهم‌ترین استان‌های کشور به لحاظ منابع طبیعی، تأسیسات زیربنایی و موقعیت جغرافیایی محسوب می‌شود و منابع اصلی درآمد ارزی کشور یعنی نفت و گاز در این منطقه قرار دارد، از این‌رو با توجه به اهمیت کلیدی آن در توسعه‌ی کشور و نیز موقعیت خاص منطقه‌ای این استان، بررسی وضعیت آن در ابعاد اقتصادی-اجتماعی، فرهنگی و... اهمیت بالایی دارد.

اهداف تحقیق

مهم‌ترین هدف این پژوهش، سنجش میزان برخورداری شهرستان‌های استان خوزستان از شاخص‌های توسعه با استفاده از تکنیک ادغام است.

پیشینه پژوهش

تاکنون در زمینه‌ی نابرابری‌های منطقه‌ای و شناسایی مناطق عقب‌مانده و رتبه‌بندی و سطح‌بندی در سطوح مختلف جغرافیایی، مطالعات متعددی با نگرش‌های مختلف انجام گرفته که در ادامه به نتایج برخی از این تحقیقات اشاره خواهد شد. سازمان ملل متحد (۱۹۹۱) در گزارشی با استفاده از سه شاخص امید به زندگی، درصد باسوادی و درآمد سرانه، درجه‌ی توسعه‌یافتگی کشورها را بررسی کرد که بسیاری از کشورهای آفریقایی، آمریکای جنوبی، مرکزی و آسیایی از لحاظ توسعه‌ی انسانی در سطح پایینی قرار داشتند که لازمی پیشرفت آن کشورها را رشد اقتصادی بیان کردند. جو و همکارانش (۲۰۰۱)، یک روش برای طبقه‌بندی مناطق مختلف بلژیک برای حمایت از سیاست توسعه‌ی منطقه‌ای ارائه داده‌اند. این رتبه‌بندی با استفاده از تکنیک‌های آماری چندمتغیره، تحلیل عاملی و تحلیل خوشه‌ای با استفاده از ۳۳ شاخص اقتصادی، بهداشتی، آموزشی و فرهنگی انجام شده است. نتایج تحقیق، صحت رتبه‌بندی مناطق را از لحاظ توسعه‌یافتگی مورد تأیید قرار داده است.

نوربخش (۲۰۰۳)، به بررسی تفاوت‌های منطقه‌ها و همگرایی بین ایالت‌های هند پرداخته است. وی با استفاده از روش تحلیل عاملی، از شاخص‌های اقتصادی، اجتماعی برای دست آوردن یک شاخص ترکیبی استفاده نموده و مناطق مورد مطالعه را با توجه با آن رتبه بندی کرده است. وی برای تعیین وزن و درجه اهمیت شاخص‌ها از روش‌های تحلیل مولفه‌های اصلی، ضریب نابرابری و ترکیبی از آن‌ها استفاده نموده است، سپس با تحلیل رگرسیونی بین سه شاخص به دست آمده و شاخص توسعه انسانی به آزمون نتایج پرداخته و در انتها ایالت‌های هند را بر اساس شاخص‌های اقتصادی، اجتماعی مورد مطالعه رتبه بندی نموده است. مطالعه‌ی شارما (۲۰۰۴) در مناطق مختلف ایالت برهما پرتوای هند نشان داد که تفاوت در بهره‌وری نیروی انسانی، عامل اصلی بروز نابرابری‌های منطقه‌ای است. الحسن (۲۰۰۷)، به بررسی نابرابری‌های منطقه‌ای در کشور غنا در دوره‌ی ۱۹۹۰-۲۰۰۰ پرداخته است. نتایج تحقیق نشان داد که رشد اقتصادی در دوره یادشده منجر به کاهش فقر عمومی در کشور شده، اما از آنجا که این رشد عمدتاً ناشی از صادرات کشاورزی بوده، شکاف توسعه مناطق شمالی که توان رقابت در عرصه‌ی کشاورزی نداشته‌اند، با مناطق جنوبی بیش‌تر شده است. از جمله پژوهش‌های دیگری که در این زمینه در کشورهای خارجی انجام شده، می‌توان به یانیس و آندریانت (۲۰۰۱)، کارسیو و دادخواه (۱۹۹۸) و مک گراناها (۱۹۷۲) اشاره کرد. رضوانی (۱۳۸۲) در پژوهشی با بهره‌گیری از شاخص ناموزون موریس و استفاده از ۲۷ متغیر در زمینه‌های اقتصادی و اجتماعی، به تحلیل دهستان‌های استان زنجان پرداخته است. نتیجه‌ی این مطالعات نشان‌دهنده‌ی تفاوت زیاد سطوح برخورداری دهستان‌هاست. هم‌چنین امکانات محیطی، نزدیکی به مراکز شهری و کانون‌های توسعه،

محدوده‌های صنعتی و شبکه‌های زیربنایی عمده، نقش مؤثری در سطح برخورداری نواحی روستایی استان داشته است. امینی‌نژاد (۱۳۸۷) در پژوهشی با استفاده از مدل موریس و تاکسونومی، وضعیت توسعه‌یافتگی دهستان‌های حوزه‌ی تأسیسات پارس جنوبی در استان بوشهر را تحلیل کرده و نشان داده است که ۴۶ درصد دهستان‌ها در گروه محروم، ۳۸/۵ درصد در گروه نیمه برخورداری و ۱۵ درصد در گروه برخورداری قرار دارند.

فطرس و بهشتی‌فر (۱۳۸۸) در تحقیقی با عنوان مقایسه درجه توسعه‌یافتگی بخش کشاورزی استان‌های کشور درصدد پاسخگویی به میزان افزایش سطح توسعه کشاورزی استان‌ها و شدت دوگانگی بین استان‌های کشور بوده‌اند. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که سطح توسعه‌یافتگی کشاورزی استان‌ها طی سال‌های ۱۳۷۲ تا ۱۳۸۲ به‌طور متوسط افزایش و دوگانگی کشاورزی بین آن‌ها کاهش یافته است. قنبری و همکاران (۱۳۹۰) در پژوهشی درباره‌ی تحلیل سطوح برخورداری دهستان‌های شهرستان اصفهان با استفاده از روش‌های تاکسونومی عددی و موریس به این نتیجه رسیدند که در هر دو روش، دهستان‌های قهاب جنوبی، دودشت شرقی، بر آن شمالی و جرقویه در گروه دهستان‌های توسعه‌یافته و دهستان‌های سیستم، رودشت و زفره در زمهری دهستان‌های محروم قرار گرفته‌اند. کردوانی و شریفی (۱۳۹۱)، با مطالعه‌ی میزان توسعه‌یافتگی در دهستان‌های شهرستان مریوان (مطالعه موردی بخش مرکزی) به این نتیجه رسیدند که بخش مرکزی در قالب مطالعه‌ی موردی در رتبه‌ی نخست در میان دیگر بخش‌های شهرستان مریوان قرار می‌گیرند. قائم‌رحمتی و همکاران (۱۳۹۲) در پژوهشی به تحلیل شاخص‌های توسعه و سطح‌بندی دهستان‌های استان یزد با استفاده از روش تحلیل عاملی پرداختند. بر اساس نتایج این تحقیق، دهستان‌های استان یزد از لحاظ سطح توسعه‌یافتگی، تعادل مناسبی ندارد. در بین این دهستان‌ها، دهستان‌های شیرکوه، میانکوه و فجر، بیش‌ترین سطح توسعه‌یافتگی را دارند و دهستان‌های دستگردان، فراغه، مهرآباد، بهادران، اسفندار و چلگه، دارای پایین‌ترین سطح توسعه‌یافتگی هستند. پادروندی (۱۳۹۲) در پایان‌نامه‌ی خود به بررسی و سطح‌بندی وضعیت پایداری توسعه در شهرستان‌های استان لرستان پرداخته است و نتایج حاصل از این پژوهش نشان می‌دهد که در مجموع شاخص‌های مورد مطالعه‌ی شهرستان خرم‌آباد در سطح اول، دارای وضعیت پایدار، شهرستان بروجرد در مقام دوم و با فاصله اندکی از شهرستان خرم‌آباد نسبت به دیگر شهرستان‌ها در سطح وضعیت خیز به سمت پایداری (پایدار بالقوه)، شهرستان سلسله در جایگاه سوم استان و در وضعیت نیمه‌پایدار یا پایداری متوسط و شهرستان‌های ازنا، دورود، کوهدشت، الیگودرز، پل-دختر و دلفان به ترتیب در جایگاه چهارم، پنجم، ششم، هفتم، هشتم و نهم استان قرار دارد که این شهرستان‌ها نیز با موقعیت مشابه در وضعیت خیز به سمت نیمه پایداری هستند.

از جمله پژوهش‌های دیگری که در این زمینه صورت گرفته است می‌توان به تقوایی و صبوری (۱۳۹۰)، حاتمی‌نژاد و همکاران (۱۳۹۰)، موحد و همکاران (۱۳۹۰)، زیاری و همکاران (۱۳۹۰)، تقوایی و همکاران (۱۳۹۰)، ابراهیم‌زاده و رییس‌پور (۱۳۹۰)، پوراصغر سنگاچیان و همکاران (۱۳۹۱)، آزادی و بیگ محمدی (۱۳۹۱)، تقوایی و همکاران (۱۳۹۱)، رضایی و عطار (۱۳۹۱)، رفیعیان و شالی (۱۳۹۱)، علیزاده (۱۳۹۲) و غیره اشاره کرد. تاکنون درباره‌ی موضوع توسعه‌یافتگی، مطالعات زیادی انجام شده است (که در بالا به چند نمونه از آن‌ها اشاره شده است)؛ اما یک تحقیق جامع که در برگیرنده‌ی مدل‌های مختلف تصمیم‌گیری چندمعیار و روش ادغام (کپلند، بردا و میانگین رتبه‌ها) باشد، تاکنون صورت نگرفته است. در این پژوهش، هدف بر این است که با استفاده از سه مدل مختلف تصمیم‌گیری چندمعیاره به سنجش توسعه‌یافتگی شهرستان‌های استان خوزستان پرداخته شود و در نهایت با استفاده از روش ادغام به یک نتیجه‌گیری نهایی دست یابیم.

سؤال‌های پژوهش

برای سنجش میزان توسعه‌یافتگی شهرستان‌ها و رتبه‌بندی و اولویت‌بندی آن‌ها، استفاده از چه مدلی مناسب است؟ شهرستان‌هایی که به لحاظ جغرافیایی از مرکز استان دورتر واقع شده‌اند، محروم هستند؟

مفاهیم، دیدگاه‌ها و مبانی نظری

از پایان جنگ جهانی دوم به این سو، توسعه به عنوان یکی از مهم‌ترین مسائل در محافل دانشگاهی و برنامه‌ریزی کشورها مطرح بوده، به نحوی که در دهه‌ی ۱۹۹۰ غالب کشورها به بازنگری وضعیت خود در این خصوص پرداخته‌اند. نهادهای مرتبط با امر توسعه با استفاده از شاخص‌هایی چند و با بهره‌گیری از الگوهای خاص، مبادرت به تعیین درجه‌ی توسعه‌یافتگی اقتصادی، اجتماعی کشورها نموده‌اند (تودارو، ۱۹۹۰: ۱۷). بنابراین ریشه شکل‌گیری توسعه، به سخنرانی مشهور ترومن، رئیس‌جمهور آمریکا در سال ۱۹۴۹ برمی‌گردد. به لحاظ تاریخی چندین عامل همسو سبب شد تا توسعه به عنوان پروژه‌ی جهانی مطرح شود (سرور و دیگران، ۱۳۹۱: ۶۰). یکی بازسازی پس از جنگ جهانی دوم و دیگری جنگ جهانی دوم و گفتمان آزادی‌خواهی و دموکراسی آن در برابر فاشیسم بود که توجیه فکری برای استعمار را تضعیف می‌کرد (همان: ۶۰). اما مسأله‌ی مهم این است که مفهوم توسعه معنی ثابتی نداشته و در دهه‌های اخیر متحمل تغییراتی شده است. اغلب نظریه‌هایی که در دهه‌های ۱۹۵۰ و ۱۹۶۰ مطرح شده، توسعه را دست‌یابی میزان بالاتری از نرخ رشد اقتصادی معرفی کرده است (تودارو،

۱۹۹۰: ۱۷). اما با انتقاد از این نظریه‌ها در دهه‌ی ۱۹۷۰، مفهوم توسعه به کاهش یا از میان رفتن فقر، بیکاری، نابرابری، تغییرات اساسی در ساخت اجتماعی گرایش پیدا کرد. در مبانی جدید توسعه، راه ورود انسان و جنبه‌های زندگی وی در نظر گرفته شد و به این نتیجه رسیدند که محتوای اصلی آن تأمین نیازهای اساسی، بهبود بخشیدن به شرایط زیستی افراد و جامعه است (زیاری، ۱۳۷۹: ۹۴). برخی صاحب‌نظران بزرگ مانند آدام اسمیت، هیرشمن، میردال و رستو، توسعه را تحولی بنیادی از جامعه‌ی کهن به جامعه بنیادی دانسته‌اند (زیاری و دیگران، ۱۳۸۹: ۲۵۸). توسعه، پدیده‌ی جدیدی نیست، بلکه با انسان زاده می‌شود و همراه با تکامل زندگی اجتماعی انسان رشد کرده و هرگز از آن جدا نبوده است. از این‌رو باید تکامل و توسعه را در تعالی جامعه‌ی انسانی جستجو کرد و همراه با این تعالی، ابعاد جدیدی برای آن در نظر گرفت. در یک نگاه کلی می‌توان اذعان داشت که توسعه، کوششی آگاهانه، نهادی شده و مبتنی بر برنامه‌ریزی برای ترقی اجتماعی و اقتصادی جامعه، پدیده‌ی منحصر به فرد قرن بیستم است که از سال ۱۹۱۷ در شوروی سابق آغاز شده و تاکنون، اندیشه توسعه همانند هر پدیده‌ی دیگر، تحول و تکامل یافته است (ضرابی و تبریزی، ۱۳۸۹: ۶۴ و ۶۵).

در تحلیل و تبیین توسعه و توسعه‌نیافتگی، نظریه‌های مختلفی از جمله نظریه‌ی اقتصادی رشد و توسعه، نظریه‌ی جامعه‌شناختی نوسازی، نظریه‌های مارکسیست و نئومارکسیست، پسااستعمارگرایی، پساتوسعه‌گرایی، پسااستعمارگرایی و هم‌چنین نظریه‌ی توسعه‌ی طرفداری از حقوق زنان وجود دارد که در سطح جهانی و ملی به تبیین توسعه می‌پردازد. نظریه نوسازی، وابستگی و نئوکلاسیک از مشهورترین نظریه‌ها در این زمینه هستند (رضوانی، ۱۳۸۲: ۷۸). مطالعه هر یک از این نظریه‌ها و دیدگاه‌ها نشان می‌دهد که هدف هر یک از آن‌ها، بررسی و تحلیل عواملی است که در ایجاد و شکل‌گیری نابرابری‌ها و عدم تعادل‌های موجود در کشورها و مناطق مختلف مؤثرند (قائد رحمتی و دیگران، ۱۳۹۲: ۵۶ و ۵۷). نظریه‌ی وابستگی در دهه‌ی ۱۹۵۰ (فلاهرتی، ۱۳۸۳: ۷۷) به وجود آمد، یعنی در دورانی که کشورهای جدید بسیاری به وجود آمده و بسیاری از آن‌ها در وضعیت توسعه‌نیافتگی محصور شده بودند و بسیاری از کشورهای جهان حتی آمریکای لاتین در فقر و توسعه‌نیافتگی به سر می‌بردند و در واکنش به نظریات متعارف توسعه که شبیه‌سازی نهادهای کشورهای سرمایه‌داری را کلید توسعه می‌دانستند (سلیمی و قادرزاده، ۱۳۹۰: ۵۶). نظریه‌ی وابستگی از ابتدا دو جریان اصلی داشت که با وجود داشتن تشابه و نقاط مشترک، اختلافات اساسی نیز در بنیادهای هستی‌شناختی و شناخت‌شناسی داشتند. گروه نخست مارکسیست‌هایی بودند که ریشه‌ی عقب‌ماندگی را در تضاد طبقاتی نهادینه در سرمایه‌داری می‌دانستند که به عرصه‌ی جهانی گسترش

یافته و به استعمار کشورهای جهان سوم منجر شده است. پل باران^۱ و سوئیزی^۲ آغازگران این جریان محسوب می‌شوند (Anton, 2006: 3). نظریه‌ی دیگر، نظریه هم‌گرایی است. تفکر اصلی نظریه هم‌گرایی این است که در دست‌یابی کشورها به سطوح مشابهی از توسعه‌ی اقتصادی، برحسب یک یا چند ضابطه ممکن است با هم بیش‌تر همگرا شده و به یک حالت پایا نزدیک‌تر شوند. در دهه ۱۹۵۰ و ۱۹۶۰، پیش‌بینی هم‌گرایی عمدتاً در رابطه با مدرن‌گرایی بود؛ بدین معنی که جوامع در حال توسعه به مسیر توسعه در منطقه، گام‌های مشابه با کشورهای توسعه‌یافته طی می‌کنند (همان: ۳۲). یکی از مفاهیم مرتبط با توسعه، مفهوم قطب رشد است که «فرانسوا پرو^۳» در دهه‌ی ۱۹۶۰ مطرح کرد (پورمحمدی و زالی، ۱۳۸۸: ۳۳). از میان تمام مفاهیمی که برای توسعه‌ی فضایی مطرح شده، قطب رشد گیرایی و استفاده بیش‌تری در ادبیات توسعه داشته است (منفردیان سروستانی و همکاران، ۱۳۸۶: ۳۲). فرانسوا پرو، نحوه‌ی نگرش به توسعه را ناشی از قطب‌های رشد می‌داند؛ در مرحله‌ی اول با سرمایه‌گذاری کلان صنعتی در نواحی بزرگ، واگرایی و نابرابری ایجاد می‌شود؛ و در مرحله‌ی دوم با انتشار تدریجی توسعه به سایر نواحی، هم‌گرایی و برابری ایجاد می‌شود (Wheeler & Muller, 1986: 62-65). دیدگاه توسعه‌ی برون‌زا در دهه‌ی ۱۹۶۰ میلادی، افکار نظریه‌پردازان توسعه و جوامع را به خود متوجه ساخته بود و توسعه را بیشتر معادل رشد قلمداد می‌کرد و توسعه‌نیافتگی را ناشی از مناسبات قدرت داخلی و انعطاف‌پذیری اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، نهادی و ساختی داخلی می‌دانست و بر این باور بود که اگر کشورهای جهان سوم می‌خواهند توسعه یابند، باید با الگو قرار دادن غرب و پذیرش فرهنگ آن‌ها، راه توسعه را تسهیل کنند. نمونه‌ی این تفکر را می‌توان در برنامه‌های «مارشال ترومن» برای کشورهای جهان سوم ملاحظه کرد (مختاری هشی، ۱۳۸۵: ۳۷). دیدگاه دیگر، دیدگاه توسعه‌ی برون‌زا است که از اواخر دهه‌ی ۱۹۶۰ و اوایل دهه ۱۹۷۰، افکار نظریه‌پردازان توسعه و جوامع دنیای سوم را به خود معطوف ساخته است، به دلیل نارسایی‌های بسیار و از بین رفتن هر چه بیش‌تر جاذبه‌ی دیدگاه توسعه برون‌زا مطرح شد. در این دیدگاه، توسعه به مفهوم رشد و یا توسعه‌ی اقتصادی نیست و توسعه‌نیافتگی را در عدم انعطاف نهادی، ساختی و اقتصادی و در تحت سلطه بودن و وابستگی کشورهای جهان سوم به کشورهای توسعه‌یافته می‌داند (رکن‌الدین افتخاری، ۱۳۷۳: ۵۱ و ۵۲). نظریه‌ی نظام جهانی را والرش‌تاین، استاد ممتاز جامعه‌شناسی، در اوایل دهه‌ی ۱۹۷۰ در دانشگاه دولتی نیویورک با هدف تبیین خاستگاه‌های سرمایه‌داری، انقلاب صنعتی و ارتباط پیچیده، مبهم و

1- Paul Baran

2- Paul Sweezy

3- F. Perroux

متقابل جهان اول، دوم و سوم ارائه کرد. این نظریه در زمره‌ی نظریات چرخه‌ی استیلا به شمار می‌رود و نسبت به رویدادهای جهان، دیدگاهی کلان‌نگر دارد. نظریه‌ی وابستگی صرف، وجود رابطه میان کشورهای متروپل و پیرامون را منشأ فقر و عوامل عقب‌ماندگی کشورهای می‌دانست، اما چون صحت و واقعیت آن مورد تردید قرار گرفته بود، طرفداران این دیدگاه تلاش کردند تا در اوایل دهه‌ی ۱۹۸۰ اندیشه جدیدی را در قالب نظریه‌ی نظام جهانی ارائه دهند. البته این رویکرد جدید با نظریه‌ی قدیم، در برخی آرا و مبانی اشتراک دارد (ساعی، ۱۳۸۸: ۲). «جان فریدمن» در سال ۱۹۷۵ با ارائه‌ی نظریه‌ی «مرکز-پیرامون»، مرکز را منشأ توسعه دانسته است؛ بدین معنا که توسعه با زایش در مرکز به پیرامون جریان می‌یابد (Clark, 2000: 9). مطابق این نظریه، دو جزء اصلی نظام سکونت‌گاهی عبارتند از: مرکز (به عنوان کانون سلطه) و پیرامون (به عنوان جزء وابسته به کانون مرکزی). طبق این نظریه، رابطه‌ی مرکز با پیرامون رابطه‌ای استعماری است (قنبری و دیگران، ۱۳۹۰: ۹۷). هم‌چنین دیدگاه نوسازی پس از جنگ جهانی دوم بر پایه‌ی نظریه‌های جامعه‌شناسی ساخت‌گرایی - کارکردگرایی شکل گرفت (افروغ، ۱۳۸۰: ۷۲). «ماری لوی» از جامعه‌شناسان نوسازی است که میزان سنتی یا مدرن بودن جوامع را با میزان و درجه‌ای که ابزار و منابع بی‌روح قدرت به کار گرفته می‌شوند، می‌سنجد. مطابق این تقسیم‌بندی، جوامع بر پیوستاری از «جوامع نسبتاً نوسازی شده» تا «جوامع نسبتاً نوسازی نشده» قرار می‌گیرند. از نظر وی، برای آن که توسعه آغاز شود، باید یک‌بار الگوی جوامع نسبتاً نوسازی شده پدید یابد و پس از آن گرایشی عام به وجود می‌آید که به همه‌ی زمینه‌های اجتماعی سرایت می‌کند (کلانتری و روشنفکر، ۱۳۸۶: ۴).

روش تحقیق

با توجه به موضوع پژوهش، نوع تحقیق توصیفی - تحلیلی است. جامعه‌ی آماری، ۲۴ شهرستان استان خوزستان در سرشماری ۱۳۹۰ بر اساس تقسیمات اداری و سیاسی کشور است. برای بررسی میزان توسعه‌یافتگی شهرستان‌های استان، از ۷۱ معیار (با توجه به این که هر چه متغیرهای مورد استفاده برای سنجش توسعه شهرستان‌ها بیشتر باشد، مقاله مورد نظر اعتبار بیش‌تری دارد، به همین دلیل در پژوهش حاضر از تعداد ۷۱ متغیر در بخش‌های مختلف استفاده شده است)، در شش شاخص فرهنگی، زیربنایی - زیرساختی، بهداشتی - اجتماعی، آموزشی، بهداشت و درمان و توسعه‌ی اقتصادی استفاده شده است (جدول ۱). اطلاعات مورد نیاز از سال‌نامه‌ی آماری و سرشماری نفوس و مسکن ۱۳۹۰ استخراج و با استفاده از مدل‌های ویکور، تاکسونومی عددی، تاپسیس و مدل‌های ادغام (میانگین رتبه‌ها، بردا و کپ لند) به تجزیه و تحلیل اطلاعات و در نهایت به رتبه‌بندی شهرستان پرداخته شد.

جدول ۱- معرفی متغیرها و شاخص‌ها

فرهنگی	تعداد چاپخانه به ازای هر ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت شهرستان، نسبت تعداد کتاب کتابخانه‌های عمومی به جمعیت باسواد شهرستان، تعداد کتابخانه عمومی به ازای هر ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت شهرستان، سرانه‌ی مرسولات پستی مطبوعاتی داخلی وارد شده به شهرستان، سرانه‌ی مرسولات پستی مطبوعاتی صادر شده به شهرستان، تعداد نمایشگاه برپا شده به ازای هر ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت شهرستان، تعداد مساجد و حسینیه به جمعیت به ازای هر ۱۰۰۰۰ نفر، نسبت اعضای کتابخانه به جمعیت باسواد شهرستان، درصد باسواد زنان در شهرستان
آموزشی	تعداد باسوادان مرد به ازای هر ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت شهرستان، تعداد باسوادان زن به ازای هر ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت شهرستان، باسوادان نقاط شهری به ازای هر ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت شهری، باسوادان نقاط روستایی به ازای هر ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت روستایی، تعداد دانش‌آموزان پسر شهرستان به ازای هر ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت شهرستان، تعداد دانش‌آموزان دختر شهرستان به ازای هر ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت شهرستان، تعداد آموزشگاه ابتدایی به ازای هر ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت شهرستان، تعداد آموزشگاه راهنمایی به ازای هر ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت شهرستان، تعداد آموزشگاه دبیرستان به ازای هر ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت شهرستان.
بهداشت و درمان	تعداد تخت فعال به ازای هر ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت شهرستان، تعداد داروخانه به ازای هر ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت شهرستان، تعداد آزمایشگاه‌ها به ازای هر ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت شهرستان، تعداد پزشک به ازای هر ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت شهرستان، تعداد پزشک متخصص به ازای هر ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت شهرستان، تعداد پزشک عمومی به ازای هر ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت شهرستان، تعداد پیراپزشک به ازای هر ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت شهرستان، تعداد خانه بهداشت فعال روستایی به ازای هر ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت روستایی، تعداد بهیبار به ازای هر ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت شهرستان، تعداد بهیبار به ازای هر ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت شهرستان، تعداد ماما لیسانس و بالاتر به ازای هر ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت شهرستان، تعداد پرستار لیسانس و بالاتر به ازای هر ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت شهرستان، تعداد مراکز بهداشتی-درمانی شهری به ازای هر ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت شهری، تعداد مراکز بهداشتی-درمانی روستایی به ازای هر ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت روستایی.
خدمات بهزیستی-اجتماعی	تعداد واحد امداد به ازای هر ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت شهرستان، تعداد نفرات طرح شهید رجایی به ازای هر ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت شهرستان، تعداد نفرات تحت پوشش بیمه‌ی درمانی به ازای هر ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت شهرستان، تعداد محصلان استفاده‌کننده از خدمات آموزشی-فرهنگی به ازای هر ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت شهرستان، تعداد اعطای وام خودکفایی به ازای هر ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت شهرستان، نسبت مراکز توان‌بخشی به ازای هر ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت.
توسعه اقتصادی	درصد جمعیت فعال از نظر اقتصادی به ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت شهرستان، درصد جمعیت غیر فعال از نظر اقتصادی به ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت شهرستان، سهم شاغلین بخش صنعت ساخت از کل شاغلین شهرستان (درصد)، تعداد شاغلان بخش تعاونی معدن به ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت شهرستان، تعداد شاغلان کارگاه‌های صنعتی به ازای هر ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت شهرستان، تعداد شاغلان تعاونی صنعتی فعال به ازای هر ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت شهرستان، تعداد اعضای شرکت‌های تعاونی صنعتی فعال به ازای هر ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت شهرستان، سهم شاغلین متخصص از کل شاغلین شهرستان، نسبت مهاجرین وارد شده به شهرستان به ازای هر ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت شهرستان، ضریب شهرنشینی (درصد)، تعداد شرکت‌های تعاونی حمل و نقل به ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت شهرستان، نسبت مساحت شهرستان به مساحت استان، سهم جمعیت منطقه از استان.
زیربنایی-زیرساختی	تعداد چاه عمیق به ازای هر ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت روستایی، تعداد چاه نیمه عمیق به ازای هر ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت روستایی، مشترکین برق بخش خانگی به ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت شهرستان، نسبت راه‌های آسفالت روستایی به کل راه‌های روستایی شهرستان، نسبت راه‌های اصلی به راه‌های اصلی و فرعی شهرستان، مشترکین برق بخش تجاری به ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت شهرستان، مشترکین برق بخش کشاورزی به ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت روستایی، نسبت مشترکین تلفن ثابت به ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت شهرستان، نسبت مشترکین تلفن همگانی مشغول به کار به ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت شهرستان، نسبت کل راه‌ها برای هر ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت شهرستان، نسبت کل سرانه فضای سبز (پارک عمومی) در شهرستان (مترمربع)، تعداد انشعاب گاز در بخش صنعت به ازای هر ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت شهرستان، تعداد انشعاب گاز در بخش خانگی به ازای هر ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت شهرستان، تعداد انشعاب گاز در بخش تجاری به ازای هر ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت شهرستان، تعداد انشعاب گاز در بخش خانگی به ازای هر ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت روستایی، سرانه نفت گاز مصرفی در شهرستان، نسبت تعداد صندوق پست شهری به ازای هر ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت شهری نسبت تعداد صندوق پست روستایی به ازای هر ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت روستایی، تعداد انشعاب گاز در بخش خانگی-تجاری به ازای هر ۱۰۰۰۰ هزار نفر.

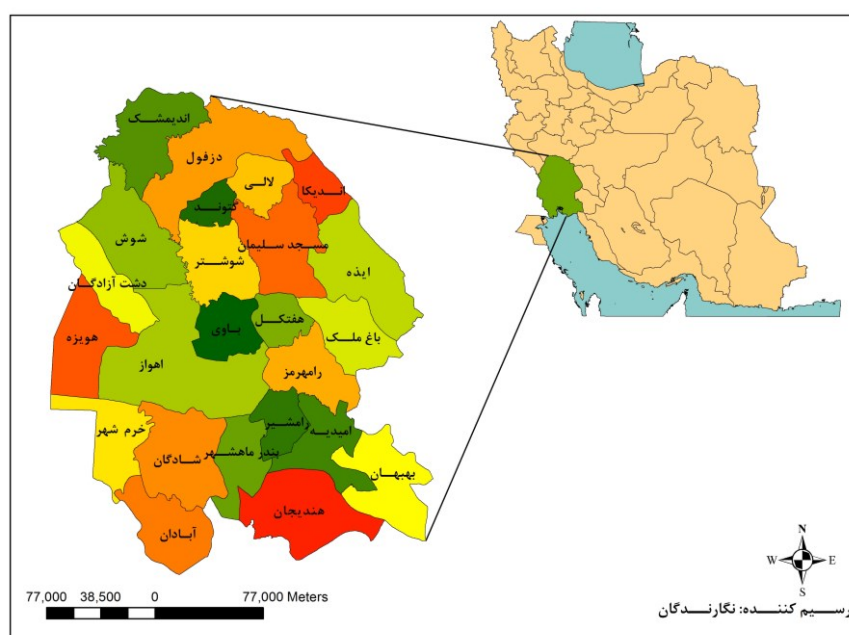
جدول ۲- مقایسه‌ی سه روش ویکور، تاپسیس و تاکسونومی

مدل	دلیل استفاده از مدل	تفاوت	تشابه	تفاوت در خروجی
ویکور	این روش تعیین شاخص‌ها و گزینه‌های مربوط است تا این گزینه‌ها بر اساس شاخص‌های تعریف شده ارزیابی و در نهایت رتبه‌بندی شوند.	در روش ویکور راه‌حل توافقی، همیشه نزدیک‌ترین گزینه تا ایده‌آل است (وجود ضریب ۷).		در روش ویکور، هر چه ضرایب به دست آمده به صفر نزدیک‌تر باشد، توسعه‌یافته‌تر و برعکس، هر چه به یک نزدیک‌تر باشد، نشان از عدم توسعه آن منطقه دارد.
تاپسیس	در استفاده از این روش، مطلوبیت هر شاخص باید به طور یکنواخت افزایشی (یا کاهش) باشد. یعنی بهترین ارزش موجود از یک شاخص نشان‌دهنده‌ی ایده‌آل آن بوده و بدترین ارزش موجود، از آن مشخص‌کننده ایده‌آل منفی خواهد بود. هم‌چنین به علت سادگی الگوریتم، روش مناسبی است.	اهمیت نسبی، فواصل از ایده‌آل مثبت و منفی را در نظر نمی‌گیرد. به همین دلیل بهترین راه‌حل در تاپسیس همیشه و لزوماً نزدیک‌ترین راه‌حل به حالت ایده‌آل مثبت نیست.	هر دو از تابع تجمعی که فاصله از ایده‌آل‌ها را بازنمایی می‌کند، استفاده می‌کنند.	در روش تاپسیس هم مانند روش ویکور، هر چه ضرایب به دست آمده به یک نزدیک‌تر باشد، توسعه‌یافته‌تر و برعکس، هر چه به صفر نزدیک‌تر باشد، نشان از عدم توسعه آن منطقه دارد.
تاکسونومی	این روش، یکی از بهترین روش‌های رتبه‌بندی فعالیت‌های مختلف از لحاظ بهره‌مندی از شاخص‌های یکسان است.	در این مدل از روش وزن-دهی استفاده نمی‌شود بلکه با به دست آوردن میانگین و انحراف معیار داده‌ها مراحل مختلف برای رتبه‌بندی در این مدل انجام می‌شود.	-	در روش تاکسونومی هم مانند روش ویکور، هر چه ضرایب به دست آمده به صفر نزدیک‌تر باشد، توسعه‌یافته‌تر و برعکس، هر چه به یک نزدیک‌تر باشد، نشان از عدم توسعه آن منطقه دارد.

محدوده و قلمرو پژوهش

استان خوزستان با مساحت ۶۳۶۳۳/۶ کیلومتر مربع، بین ۲۹ درجه و ۵۷ دقیقه تا ۳۳ درجه و صفر دقیقه عرض شمالی از خط استوا و ۴۷ درجه و ۴۰ دقیقه تا ۵۰ درجه و ۳۳ دقیقه طول شرقی از نصف‌النهار گرینویچ در جنوب غربی ایران قرار دارد و از شمال با استان لرستان، از شمال شرقی و

مشرق با استان‌های چهارمحال و بختیاری و کهگیلویه و بویراحمد، از جنوب شرقی با استان بوشهر، از جنوب با خلیج فارس و از مغرب با کشور عراق هم مرز است. بر اساس سرشماری سال ۱۳۹۰، مشتمل بر ۲۴ شهرستان و ۶۱ شهر با جمعیت ۴۴۲۱۶۴۳ نفر است که ۷۱/۱۳ درصد از جمعیت آن معادل ۳۱۴۵۴۰۶ نفر در شهرهای استان ساکن هستند (سرشماری نفوس و مسکن: ۱۳۹۰). نقشه ۱، موقعیت استان را در کشور نشان می‌دهد.

شکل ۱- موقعیت جغرافیایی استان خوزستان

بحث اصلی

در این تحقیق برای رتبه‌بندی شهرستان‌های استان خوزستان، ابتدا ماتریس تصمیم که مشتمل بر ۷۱ ستون (تعداد متغیرها) و ۲۳ سطر (تعداد شهرستان‌ها) است، تشکیل شد. برای بیان اهمیت نسبی معیارها و شاخص‌های مورد استفاده باید وزن نسبی آن‌ها را تعیین کرد. در این پژوهش برای وزن‌دهی به ۷۱ معیار انتخابی با استفاده از روش آنتروپی شانون (با توجه به این‌که تحقیق حاضر از روش پرسش‌نامه‌ای نبوده که از نظر متخصصان مختلف برای وزن‌دهی استفاده شد، بلکه از آمار و اطلاعات سرشماری نفوس و مسکن و سال‌نامه‌ی آماری استفاده شده، بنابراین در این پژوهش از روش آنتروپی

شانون که یکی از روش‌های وزن‌دهی است، بهره‌گرفته است)، وزن و اهمیت هر کدام از معیارها محاسبه شده است.

نتایج حاصل از وزن‌دهی بیانگر آن است که معیار جمعیت غیرفعال از نظر اقتصادی با ۰/۰۱۸۲۶ درصد، جمعیت فعال از نظر اقتصادی با ۰/۰۱۸۱۲ درصد، باسوادان زن و مرد ساکن شهر با ۰/۰۱۸۲۴ درصد، باسوادان زن و مرد ساکن روستا با ۰/۰۱۸۲۰ درصد، دانش‌آموزان پسر شهرستان با ۰/۰۱۸۰۸ درصد و دانش‌آموزان دختر شهرستان با ۰/۰۱۸۱۴ درصد بیش‌ترین اهمیت و متغیر شاغلان تعاونی معدنی فعال با ۰/۰۰۲۸ درصد، کم‌ترین اهمیت را در میان ۷۱ متغیر انتخاب شده داشته‌اند (جدول ۳).

جدول ۳- وزن معیارهای مختلف با استفاده از آنتروپی شانون

ردیف	عنوان شاخص	وزن شاخص	ردیف	عنوان شاخص	وزن شاخص
۱	باسوادان مرد	۰/۰۱۸۲	۳۷	تلفن همگانی مشغول به کار	۰/۰۱۶۰
۲	باسوادان زن	۰/۰۱۸۲	۳۸	نسبت کل راه‌ها	۰/۰۱۴۹
۳	باسوادان زن و مرد ساکن شهر	۰/۰۱۸۲	۳۹	نسبت راه‌های آسفالت‌ه روستایی به کل راه‌های روستایی شهرستان	۰/۰۱۷۴
۴	باسوادان زن و مرد ساکن روستا	۰/۰۱۸۲	۴۰	نسبت راه‌های اصلی به راه‌های اصلی و فرعی شهرستان به کل راه‌های روستایی شهرستان	۰/۰۰۹۱
۵	دانش‌آموزان پسر شهرستان	۰/۰۱۸۱	۴۱	انشعاب گاز در بخش تجاری	۰/۰۱۳۷
۶	دانش‌آموزان دختر شهرستان	۰/۰۱۸۱	۴۲	تعداد چاه عمیق به جمعیت روستایی	۰/۰۰۷۲
۷	آموزشگاه ابتدایی	۰/۰۱۷۰	۴۳	تعداد چاه نیمه عمیق به جمعیت روستایی	۰/۰۰۶۸
۸	آموزشگاه راهنمایی	۰/۰۱۷۴	۴۴	فضاهای سبز	۰/۰۱۰۰
۹	آموزشگاه متوسطه عمومی	۰/۰۱۷۸	۴۵	انشعاب گاز در بخش صنعت	۰/۰۱۱۱
۱۰	تخت فعال	۰/۰۱۳۶	۴۶	انشعاب گاز در بخش خانگی	۰/۰۱۴۷
۱۱	داروخانه	۰/۰۱۶۲	۴۷	سرانه نفت گاز در شهرستان	۰/۰۱۳۴
۱۲	آزمایشگاه	۰/۰۱۶۴	۴۸	صندوق پست شهری	۰/۰۱۱۶
۱۳	پزشکان	۰/۰۱۶۹	۴۹	صندوق پستی روستایی	۰/۰۰۹۶
۱۴	پیراپزشکان	۰/۰۱۷۲	۵۰	انشعاب گاز در بخش تجاری	۰/۰۱۴۲
۱۵	خانه‌های بهداشت فعال	۰/۰۱۵۰	۵۱	مساجد و حسینیه	۰/۰۱۴۲
۱۶	مراکز بهداشتی - درمانی شهری	۰/۰۱۴۷	۵۲	تعداد کتابخانه‌های عمومی	۰/۰۱۶۳
۱۷	مراکز بهداشتی - درمانی روستایی	۰/۰۱۵۹	۵۳	تعداد چاپخانه	۰/۰۱۶۴
۱۸	پزشک عمومی	۰/۰۱۶۰	۵۴	تعداد نمایشگاه‌های بر پا شده	۰/۰۱۶۷
۱۹	پزشک متخصص	۰/۰۱۳۱	۵۵	تعداد کتاب کتابخانه	۰/۰۱۶۱
۲۰	ماما لیسانس و فوق‌لیسانس	۰/۰۱۶۳	۵۶	سرانه مرسولات پستی داخلی وارد شده	۰/۰۰۷۳
۲۱	پرستار لیسانس و بالاتر	۰/۰۱۴۲	۵۷	سرانه مرسولات پستی داخلی وارد شده	۰/۰۰۶۳
۲۲	بهبار و کمک‌بهبار	۰/۰۱۳۷	۵۸	اعضای کتابخانه	۰/۰۱۵۵
۲۳	بهورز	۰/۰۱۴۶	۵۹	درصد باسوادی زنان	۰/۰۱۷۸
۲۴	استفاده‌کنندگان از خدمات امور بیمه درمانی	۰/۰۱۴۵	۶۰	جمعیت فعال از نظر اقتصادی	۰/۰۱۸۱
۲۵	تعداد نفرت طرح مددجویی	۰/۰۱۴۹	۶۱	جمعیت غیرفعال از نظر اقتصادی	۰/۰۱۸۳

۰،۰۰۶۹	شاغلان کارگاه‌های صنعتی	۶۲	۰،۰۱۳۰	استفاده‌کنندگان از خدمات آموزشی-فرهنگی	۲۶
۰،۰۱۲۸	شاغلان تعاونی صنعتی فعال	۶۳	۰،۰۱۴۳	اعطای وام خودکفایی	۲۷
۰،۰۰۲۹	شاغلان تعاونی معدنی فعال	۶۴	۰،۰۱۱۳	استفاده‌کنندگان از طرح شهید رجایی	۲۸
۰،۰۱۴۴	شاغلان صنعت (ساخت)	۶۵	۰،۰۱۴۹	تعداد واحد امداد	۲۹
۰،۰۱۲۶	تعداد اعضای شرکت‌های تعاونی صنعتی فعال	۶۶	۰،۰۱۳۴	مراکز توان بخشی	۳۰
۰،۰۱۶۶	شاغلین متخصص	۶۷	۰،۰۱۷۹	مشترکین برق خانگی	۳۱
۰،۰۱۶۸	مهاجرین وارد شده	۶۸	۰،۰۱۴۵	مشترکین برق بخش کشاورزی	۳۲
۰،۰۰۹۹	ضریب شهرنشینی	۶۹	۰،۰۱۶۹	مشترکین برق بخش تجاری	۳۳
۰،۰۰۷۹	تعداد تعاونی حمل و نقل فعال	۷۰	۰،۰۱۰۱	تعداد روستاهای گازرسانی شده	۳۴
۰،۰۰۶۵	نسبت مساحت شهرستان به استان	۷۱	۰،۰۱۴۶	انشعاب گاز در بخش خانگی - تجاری	۳۵
مجموع= ۱،۰۰۰۰۰			۰،۰۱۶۵	تلفن ثابت	۳۶

پس از تعیین وزن هر یک از متغیرها، با استفاده از مدل‌های مختلف (روش ویکور، تاکسونومی عددی و تاپسیس)، اقدام به رتبه‌بندی ۲۴ شهرستان استان بر اساس ۷۱ متغیر انتخابی شده است.

مدل ویکور: این روش روی رتبه‌بندی و انتخاب بهترین گزینه از میان گروهی از گزینه‌ها، تمرکز و جواب‌سازی برای یک مسأله را به کمک یک معیار متناقض مشخص می‌کند، به نحوی که تصمیم‌گیرنده را به تصمیم نهایی می‌رساند (امیری و دارستانی فراهانی، ۱۳۹۲: ۱۷). در این روش با توجه به مقادیر Q, S, R گزینه‌ها در سه گروه از کوچک‌تر به بزرگ‌تر مرتب می‌شوند. در نهایت گزینه‌ای به عنوان گزینه‌ی برتر انتخاب می‌شود که در گروه Q به‌عنوان گزینه‌ی برتر شناخته شود.

در تحقیق حاضر با استفاده از روش ویکور، اقدام به سطح‌بندی شهرستان‌های استان با استفاده از ۷۱ متغیر در بخش‌های مختلف اقتصادی، آموزشی، فرهنگی و... شده است. وضعیت ۲۴ شهرستان استان با توجه به جدول ۴ به‌دست آمده است. طبق این جدول، بین ۰-۰/۲۰ درصد توسعه‌یافته و بین ۰/۸۰ - ۱ درصد محروم از توسعه هستند.

جدول ۴- مقادیر سنجش و ارزیابی سطح کمی و کیفی پایداری توسعه از دیدگاه پرسکات آلن (ویکور)

۱ - ۰/۸۰	۰/۸۰ - ۰/۶۰	۰/۶۰ - ۰/۴۰	۰/۴۰ - ۰/۲۰	۰/۲۰ - ۰	ارزش ویکور
محروم از توسعه	نسبتاً محروم	در حال توسعه	نسبتاً توسعه‌یافته	توسعه‌یافته	وضعیت توسعه

(مأخذ: پادروندی، ۱۳۹۲)

بر اساس نتایج حاصل از روش ویکور، شهرستان‌های استان در سطوح مختلف توسعه‌یافتگی قرار گرفته‌اند که از بین ۲۴ شهرستان استان، ۲ شهرستان توسعه‌یافته (۰/۱۳۸-۰/۱۷۹)، ۷ شهرستان نسبتاً توسعه‌یافته (۰/۲۲۲-۰/۳۵۰)، ۶ شهرستان در حال توسعه (۰/۴۲۱-۰/۵۷۵)، ۶ شهرستان نسبتاً محروم (۰/۶۰۰-۰/۶۸۴) و ۳ شهرستان محروم از توسعه (۰/۸۷۲-۰/۹۳۳) هستند (جدول ۵).

جدول ۵- رتبه‌بندی نهایی شهرستان‌های استان خوزستان با استفاده از مدل ویکور

شهرستان	هندیجان	راه‌پنجان	آملیه	بهبهان	اندیمش	رته‌لمک	هفتکلا	دشت	سپیدمستقل	کهنه	درفل	رتبه
ضریب توسعه	۰/۱۳۸	۰/۱۷۹	۰/۲۲۲	۰/۲۶۵	۰/۳۰۴	۰/۳۴۳	۰/۳۴۵	۰/۳۹۶	۰/۳۹۸	۰/۴۲۱	۰/۴۳۴	۰/۴۴۱
رتبه	۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹	۱۰	۱۱	۱۲
وضعیت توسعه	توسعه‌یافته			نسبتاً توسعه‌یافته				در حال توسعه				
شهرستان	شوش	اهواز	لالی	بندر ماهشهر	خرمشهر	شادگان	آبادان	رامشیر	دشت آزادگان	اندیکا	هويزه	باوی
ضریب توسعه	۰/۴۵۳	۰/۵۲۴	۰/۵۷۵	۰/۶۰۰	۰/۶۰۳	۰/۶۳۲	۰/۶۷۲	۰/۶۷۸	۰/۶۸۴	۰/۸۷۲	۰/۸۷۶	۰/۹۳۳
رتبه	۱۳	۱۴	۱۵	۱۶	۱۷	۱۸	۱۹	۲۰	۲۱	۲۲	۲۳	۲۴
وضعیت توسعه	در حال توسعه			نسبتاً محروم				محروم				

(منبع: محاسبات نگارندگان)

تاکسونومی عددی

این روش یکی از تکنیک‌های سطح‌بندی بوده که با تلفیق شاخص‌های متعدد، سطوح توسعه‌یافتگی را مشخص می‌کند. نتایج حاصله از روش تاکسونومی هر چقدر کوچک‌تر باشد، دال بر توسعه‌یافتگی آن منطقه است و هرچقدر بیشتر باشد، دلیلی بر عدم توسعه‌یافتگی خواهد بود. در این روش، شهرستان‌های استان بر اساس مقدار واحدی که در جدول (۶) آمده است، طبقه‌بندی شده‌اند.

جدول ۶- مقادیر سنجش و ارزیابی سطح کمی و کیفی پایداری توسعه از دیدگاه پرسکات آلن (تاکسونومی)

وضعیت توسعه	توسعه‌یافته	نسبتاً توسعه‌یافته	در حال توسعه	نسبتاً محروم	محروم از توسعه
ارزش تاکسونومی	۰/۲۰ - ۰	۰/۴۰ - ۰/۲۰	۰/۶۰ - ۰/۴۰	۰/۸۰ - ۰/۶۰	۱ - ۰/۸۰

در این تحقیق نواحی استان بر اساس میزان برخورداری یا عدم برخورداری از شاخص‌های توسعه به دو ناحیه‌ی نسبتاً در حال توسعه و محروم از توسعه طبقه‌بندی شده‌اند. طبق این طبقه‌بندی، شش شهرستان یعنی حدود ۰/۲۵ درصد شهرستان‌های استان نسبتاً محروم و ۰/۷۵ درصد شهرستان‌ها (۱۸ شهرستان) محروم از توسعه هستند. که بیانگر وضعیت نامناسب استان از لحاظ برخورداری از

شاخص‌های مختلف توسعه است. از بین ۲۴ شهرستان استان، شهرستان «رامهرمز» بهترین وضعیت و «باوی» بدترین وضعیت را از لحاظ شاخص‌های توسعه دارند (جدول ۷).

جدول ۷- رتبه‌بندی نهایی شهرستان‌های استان خوزستان با استفاده از مدل تاکسونومی عددی

شهرستان	رامهرمز	بهبهان	مسجدسلیمان	ن. تهر	اندیشی	آبادان	رامهرمز	تهر	رامهرمز	آبادان	رتبه	
ضریب توسعه	۰/۷۲۸	۰/۷۳۸	۰/۷۶۰	۰/۷۹۸	۰/۷۹۹	۰/۸۰۰	۰/۸۰۲	۰/۸۱۸	۰/۸۳۵	۰/۸۴۱	۰/۸۴۹	
رتبه	۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹	۱۰	۱۱	
وضعیت توسعه	نسبتاً محروم						محروم از توسعه					
شهرستان	شوش	دشت آزادگان	دزفول	هفتکل	بندر ماهشهر	آبادان	خرمشهر	گتوند	شادگان	اندیک	هویزه	باوی
ضریب توسعه	۰/۸۵۷	۰/۸۵۸	۰/۸۵۹	۰/۸۶۰	۰/۸۶۴	۰/۸۶۷	۰/۸۶۸	۰/۸۸۷	۰/۸۹۹	۰/۹۶۱	۰/۹۶۵	۱/۰۷۴
رتبه	۱۳	۱۴	۱۵	۱۶	۱۷	۱۸	۱۹	۲۰	۲۱	۲۲	۲۳	۲۴
وضعیت توسعه	محروم از توسعه											

(منبع: محاسبات نگارندگان)

مدل تاپسیس! روش شباهت به گزینه‌ی ایده‌آل را یون و هوانگ در سال ۱۹۸۱ ارائه کرده‌اند که محققان و کاربران مختلف از آن استفاده کرده‌اند. در این روش، گزینه‌ها بر اساس کم‌ترین فاصله از جواب ایده‌آل مثبت (۱) و بیش‌ترین فاصله از ایده‌آل منفی (۰) رتبه‌بندی می‌شوند. بر اساس این روش، میزان توسعه‌ی شهرستان‌های استان خوزستان بر اساس جدول ذیل محاسبه شده است (جدول ۸).

جدول ۸- مقادیر سنجش توسعه‌یافتگی شهرستان‌های استان خوزستان

وضعیت توسعه	توسعه‌یافته	نسبتاً توسعه‌یافته	در حال توسعه	نسبتاً محروم	محروم از توسعه
ارزش تاپسیس	۰/۸۰ - ۱	۰/۶۰ - ۰/۸۰	۰/۴۰ - ۰/۶۰	۰/۲۰ - ۰/۴۰	۰ - ۰/۲۰

بر اساس جدول (۸)، شهرستان‌های استان در سه سطح در حال توسعه، نسبتاً در حال توسعه و محروم از توسعه طبقه‌بندی شده‌اند. بنابراین طبق طبقه‌بندی حاصل از روش تاپسیس، حدود ۲۰/۸۳ درصد شهرستان‌های استان که شامل شهرستان‌های بهبهان، رامهرمز، مسجدسلیمان، هندیجان و لالی است، در رده‌ی شهرستان‌های در حال توسعه و شهرستان باوی در آخرین رده توسعه (محروم از توسعه) قرار دارد. همان‌طور که جدول (۹) نشان می‌دهد، ۷۵ درصد شهرستان‌های استان (۱۸

شهرستان) نسبتاً محروم هستند که این امر بیانگر این است که شهرستان‌های استان از لحاظ توسعه در وضعیت نامناسبی قرار دارند.

جدول ۹- رتبه‌بندی نهایی شهرستان‌های استان خوزستان با استفاده از مدل تاپسیس

شهرستان	بهبهان	رامهرمز	مسجدسلیمان	هندیجان	لاهی	اندیکا	باغ‌ملک	اهواز	اندیمشک	دشت آزادگان	رامشیر	امیدیه
ضریب توسعه	۰/۴۶۷	۰/۴۴۹	۰/۴۲۹	۰/۴۰۹	۰/۴۰۸	۰/۳۹۶	۰/۳۹۳	۰/۳۷۸	۰/۳۷۶	۰/۳۷۰	۰/۳۶۸	۰/۳۶۶
رتبه	۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹	۱۰	۱۱	۱۲
وضعیت توسعه	در حال توسعه						نسبتاً محروم					
شهرستان	هفتکل	قوچان	ایذه	آبدان	بندر ماهشهر	وشهر	در قزل	شوش	گتوند	هوذه	شادگان	باوی
ضریب توسعه	۰/۳۵۸	۰/۳۵۳	۰/۳۴۳	۰/۳۴۲	۰/۳۳۵	۰/۳۳۴	۰/۳۲۴	۰/۳۰۹	۰/۲۹۵	۰/۲۸۷	۰/۲۸۰	۰/۱۸۰
رتبه	۱۳	۱۴	۱۵	۱۶	۱۷	۱۸	۱۹	۲۰	۲۱	۲۲	۲۳	۲۴
وضعیت توسعه	نسبتاً محروم											

(منبع: محاسبات نگارندگان)

ممکن است با توجه به تکنیک‌های مختلفی که در بالا ذکر شد، شهرستان‌های مختلف رتبه‌های متفاوتی را از هر کدام از این روش‌ها به دست آورده باشند. مثلاً می‌توان چنین اظهار کرد که شهرستان هندیجان در برخورداری از شاخص‌های مختلف سنجش درجه‌ی توسعه‌یافتگی، رتبه‌های مختلفی را کسب کرده است، به گونه‌ای که بر اساس روش ویکور رتبه‌ی ۱، تاکسونومی رتبه‌ی ۴ و تاپسیس رتبه ۴ را گرفته است. در این مواقع باید برای اجماع در رتبه‌بندی‌های گوناگون از روش‌های ادغام مانند روش میانگین رتبه‌ها، روش بردا و روش کپ لند استفاده کرد.

روش میانگین رتبه‌ها: در این روش برای هر گزینه، میانگین حسابی رتبه‌های به دست آمده از روش‌های مختلف تصمیم‌گیری چندمعیاره تعیین می‌شود و بر این اساس، گزینه‌ها اولویت‌بندی می‌شوند. در این روش، میانگین رتبه‌ها با استفاده از سه روش ویکور، تاکسونومی عددی و تاپسیس برای شهرستان‌های استان محاسبه شده است و نتایج زیر به دست آمده که طبق این نتایج، شهرستان‌های رامهرمز و بهبهان در رتبه‌ی اول و دوم سطوح توسعه‌یافتگی قرار گرفته‌اند و باوی، رتبه آخر را در بین شهرستان از لحاظ برخورداری از شاخص‌های مختلف توسعه به خود اختصاص داده است (جدول ۱۰).

جدول ۱۰- میانگین رتبه‌ها برای اساس روش ویکور، تاکسونومی و تاپسیس

شهرستان	رامهرمز	بهبهان	هندیجان	سلیمان مسجد	اندیمشک	باغ‌ملک	امیدیه	شوشتر	لالی	اهواز	هفتکل	اینه
ویکور	۲	۴	۱	۹	۵	۶	۳	۱۰	۱۵	۱۴	۷	۱۲
تاپسیس	۲	۱	۴	۳	۹	۷	۱۲	۱۴	۵	۸	۱۳	۱۵
تاکسونومی	۱	۲	۴	۳	۵	۷	۶	۸	۱۲	۱۱	۱۶	۱۰
میانگین رتبه‌ها	۱/۷	۲/۳	۳	۵	۶/۳	۶/۷	۷	۱۰/۷	۱۰/۷	۱۱	۱۲	۱۲/۳
شهرستان	رامشیر	دزفول	دشت آزادگان	شوش	گنبد	بندر ماهشیر	اندیکا	آبدان	خرمشهر	شادگان	هويزه	بوی
ویکور	۲۰	۱۱	۲۱	۱۳	۸	۱۶	۲۲	۱۹	۱۷	۱۸	۲۳	۲۴
تاپسیس	۱۱	۱۹	۱۰	۲۰	۲۱	۱۷	۶	۱۶	۱۸	۲۳	۲۲	۲۴
تاکسونومی	۹	۱۵	۱۴	۱۳	۲۰	۱۷	۲۲	۱۸	۱۹	۲۱	۲۳	۲۴
میانگین رتبه‌ها	۱۳/۳	۱۵	۱۵	۱۵/۳	۱۶/۳	۱۶/۷	۱۶/۷	۱۷/۷	۱۸	۲۰/۷	۲۲/۷	۲۴

(منبع: محاسبات نگارندگان)

روش بردا: این روش بر اساس فائده‌ی اکثریت استوار است. در این روش برای تصمیم‌گیری، ماتریس مقایسه‌ی زوجی بین گزینه‌ها انجام می‌شود. در صورتی که بر اساس روش‌های مختلف تصمیم‌گیری، تعداد ارجحیت گزینه‌ای بر گزینه دیگر بیش از تعداد مغلوب شدن آن گزینه بر دیگری باشد، در ماتریس مقایسه‌ی زوجی، با M (برد) نشان می‌دهیم. و اگر در همین مقایسه‌ی زوجی، رأی اکثریت وجود نداشت و یا آرا با هم مساوی بود، با X (باخت) کدگذاری می‌شود. M به منزله‌ی آن است که سطر بر ستون ارجحیت دارد و X بیانگر آن است که ستون بر سطر ارجحیت دارد. هر مقایسه‌ی زوجی به صورت جداگانه بررسی می‌شود. تعداد مقایسات برابر با $\frac{m(m-1)}{2}$ است که m تعداد گزینه‌ها است. معیار اولویت در این روش آن است که در چند دفعه، بردهای گزینه یعنی m دارای اکثریت است. با توجه به روش بردا، هر یک از شهرستان‌ها را دو به دو با هم مقایسه می‌کنیم که نتایج آن در جدول زیر آمده است و سپس به رتبه‌بندی آن‌ها می‌پردازیم. طبق این جدول، شهرستان‌های رامهرمز، بهبهان و هندیجان در رتبه‌ی اول تا سوم قرار دارند و از لحاظ توسعه نسبت به شهرستان‌های دیگر در رتبه‌ی بالاتری قرار دارند (جدول ۱۱).

جدول ۱۱- رتبه‌بندی شهرستان‌ها بر اساس روش بردا

شهرستان	رامهرمز	بهبهان	هندیجان	سلیمان	مسجد	آندیمشک	باغ‌ملک	امیدیه	شوشتر	اهواز	لالی	هفتکل	ایذه	
بردا	۲۳	۲۲	۲۰	۲۰	۲۰	۱۹	۱۷	۱۷	۱۶	۱۴	۱۳	۱۲	۱۲	
رتبه‌نهایی	۱	۲	۳	۴	۴	۵	۶	۷	۸	۹	۱۰	۱۱	۱۲	
شهرستان	رامشیر	دزفول	آزادگان	دشت	شوش	ماهشهر	بندر	آبادان	خرمشهر	گتوند	اندیکا	شادگان	هویره	بای
بردا	۱۱	۹	۹	۹	۹	۶	۵	۴	۳	۲	۲	۱	۰	
رتبه‌نهایی	۱۳	۱۴	۱۵	۱۶	۱۶	۱۷	۱۸	۱۹	۲۰	۲۱	۲۲	۲۳	۲۴	

روش کپ‌لند: این روش، اصلاح‌شده‌ی روش بردا است. با این تفاوت که در اولویت‌بندی علاوه بر تعداد بردها، تعداد باخت‌ها هم برای هر گزینه محاسبه می‌شود. بدین منظور که گزینه‌ها بر اساس تفاضل مقادیر تعداد بردها ($\sum C$) و تعداد باخت‌ها ($\sum R$) اولویت‌بندی می‌شوند. در این روش نیز مانند سایر روش‌های ذکر شده، شهرستان‌های رامهرمز، بهبهان و مسجدسلیمان، بالاترین میزان برخورداری را نسبت به شهرستان‌های دیگر دارند (جدول ۱۲).

جدول ۱۲- اولویت‌بندی شهرستان‌های استان خوزستان بر اساس روش کپ‌لند

شهرستان	رامهرمز	بهبهان	سلیمان	مسجد	هندیجان	آندیمشک	باغ‌ملک	امیدیه	شوشتر	اهواز	لالی	هفتکل	ایذه	
$\sum C$	۲۳	۲۲	۲۰	۲۰	۲۰	۱۹	۱۷	۱۷	۱۶	۱۴	۱۳	۱۲	۱۲	
$\sum R$	۰	۱	۲	۳	۴	۴	۵	۵	۷	۹	۹	۱۰	۱۰	
$-\sum R$	-۲۳	-۲۱	-۱۸	-۱۷	-۱۵	-۱۲	-۱۲	-۹	-۵	-۴	-۲	-۲	-۲	
$\sum C$	۱۱	۹	۹	۹	۹	۶	۵	۴	۳	۲	۲	۱	۰	
رتبه	۱	۲	۳	۴	۴	۵	۶	۷	۸	۹	۱۰	۱۰	۱۰	
شهرستان	رامشیر	دزفول	آزادگان	دشت	شوش	ماهشهر	بندر	آبادان	خرمشهر	گتوند	اندیکا	شادگان	هویره	بای
$\sum C$	۱۱	۹	۹	۹	۹	۶	۵	۴	۳	۲	۲	۱	۰	
$\sum R$	۱۰	۱۴	۱۴	۱۴	۱۴	۱۶	۱۷	۱۸	۱۸	۱۸	۱۸	۲۰	۲۳	
$-\sum R$	-۱	-۵	-۵	-۵	-۵	-۱۰	-۱۲	-۱۴	-۱۴	-۱۵	-۱۶	-۱۸	-۲۳	
$\sum C$	۱۱	۹	۹	۹	۹	۶	۵	۴	۳	۲	۲	۱	۰	
رتبه	۱۱	۱۲	۱۲	۱۳	۱۳	۱۴	۱۴	۱۵	۱۶	۱۷	۱۸	۱۹	۲۰	

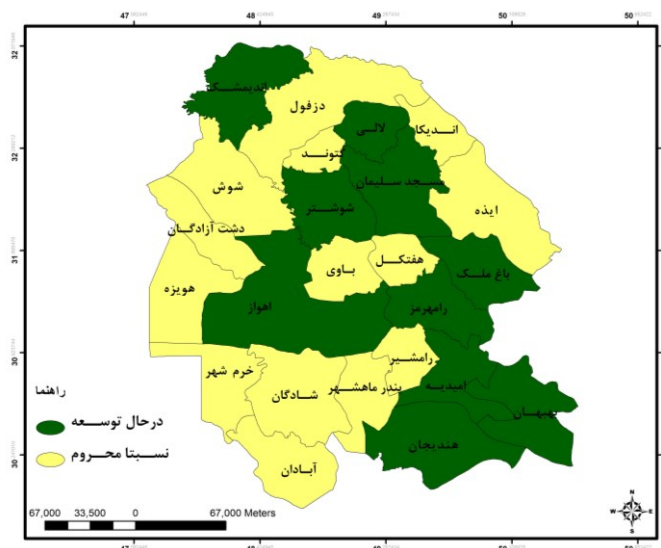
روش ادغام (ادغام نتایج حاصله از سه روش میانگین رتبه‌ها، بردا و کپ لند): در این مرحله باید با توجه به سه راهبرد اولویت‌بندی (میانگین رتبه‌ها، بردا و کپ لند) از یک رتبه‌بندی جزئی به اجماع دست یافت. پس از آن که رتبه‌بندی شاخص‌های مورد نظر به کمک هر سه روش میانگین رتبه‌ها، بردا و کپ لند به دست آمد، نتایج این سه روش را با یکدیگر تلفیق می‌کنیم و برای هر شهرستان میانگین می‌گیریم. در نهایت هر یک از شهرستان‌ها را با توجه به نتایج حاصل از روش ادغام رتبه‌بندی می‌کنیم و رتبه‌ی نهایی آن‌ها را در سطوح مختلف توسعه به دست می‌آوریم.

در این روش، شهرستان‌های استان (بین رنج عددی ۵۰- و ۵۰ طبقه‌بندی شده‌اند. به این دلیل که برابر با یک دامنه‌ی عددی بین ۰ تا ۱۰۰ باشد، که یک نوع هماهنگی بین این مدل در تقسیم‌بندی شهرستان‌ها با سه روش ویکور، تاپسیس و تاکسونومی وجود داشته باشد و این طبقه‌بندی با هم همخوانی داشته باشد). بنابراین ۲۴ شهرستان استان بر اساس جدول ذیل (۱۳) طبقه‌بندی شده‌اند.

جدول ۱۳- مقادیر سنجش توسعه‌یافتگی شهرستان‌های استان خوزستان (روش ادغام)

ارزش ادغام	۵۰ تا ۳۰	۱۰ تا ۱۰	۱۰ تا ۱۰	۳۰ تا ۱۰	وضعیت توسعه
توسعه‌یافته	توسعه‌یافته	نسبتاً توسعه‌یافته	در حال توسعه	نسبتاً محروم	محروم از توسعه

طبق این تقسیم‌بندی، شهرستان‌های استان در دو سطح توسعه (نسبتاً توسعه‌یافته و توسعه‌یافته) قرار گرفته‌اند که شهرستان رامهرمز، توسعه‌یافته‌ترین شهرستان استان و باوی، محروم‌ترین شهرستان استان است (جدول ۱۴).

شکل ۲- توزیع فضایی سطوح برخورداری شهرستان‌های استان خوزستان با استفاده از مدل‌های تلفیقی

جدول ۱۴- نتایج حاصل از روش ادغام

شهرستان	راهپورمز	بهبهان	هندیجان	سلیمان	مسجد	اندیمشک	باغ‌ملک	امیدیه	شوشتر	اهواز	لاي	هفتکل	ایده	
کپ لند	۱	۲	۴	۳	۵	۶	۷	۸	۹	۱۰	۱۱	۱۲		
بردا	۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹	۱۰	۱۱	۱۲		
میانگین رتبه‌ها	۱	۲	۳	۴	۵	۶	۶	۷	۸	۹	۱۰	۱۰		
ادغام	۱	۲	۳٫۳	۳٫۷	۵	۶	۶٫۷	۷٫۷	۸٫۷	۹٫۷	۱۰٫۷	۱۱٫۳		
فاصله شهرستان‌ها تا مرکز استان (اهواز) به km ^۱	۱۰۰	۲۲۸	۱۹۰	۱۵۴	۱۵۷	۱۴۵	۱۲۵	۸۵	-	۱۷۹	۹۰	۱۸۰		
وضعیت توسعه	در حال توسعه													
شهرستان	رامشیر	دزفول	آزادگان	دشت	شوش	ماهشهر	بندر	آبادان	گتوند	خرمشهر	اندیکا	شادگان	هویره	بوی
کپ لند	۱۳	۱۴	۱۵	۱۶	۱۷	۱۸	۱۹	۲۰	۲۱	۲۲	۲۳	۲۴		
بردا	۱۳	۱۴	۱۵	۱۶	۱۷	۱۸	۱۹	۲۰	۲۱	۲۲	۲۳	۲۴		
میانگین رتبه‌ها	۱۱	۱۲	۱۲	۱۲	۱۳	۱۴	۱۵	۱۶	۱۷	۱۸	۱۹	۲۰		
ادغام	۱۲٫۳	۱۲٫۳	۱۴	۱۴٫۷	۱۵٫۷	۱۶٫۷	۱۸٫۳	۱۸	۱۹٫۷	۲۰٫۷	۲۱٫۷	۲۲٫۷		
فاصله شهرستان‌ها تا مرکز استان (اهواز) به km	۱۳	۱۴۹	۶۰	۱۱۵	۱۱۵	۱۲۵	۱۱۸	۱۸۰	۹۶	۵۴۲	۸			
وضعیت توسعه	نسبتاً محروم													

(منبع: محاسبات نگارندگان)

در عین حال برای بررسی و مقایسه‌ی دقیق‌تر نتایج روش‌ها با یکدیگر و مشخص کردن این که کدام یک از روش‌های به کار گرفته شده در این مقاله، اعتبار بیش‌تری برای استناد به آن وجود دارد، از شیوه‌ی درصد تغییرات استفاده می‌شود.

درصد تغییرات: درصد تغییرات رتبه‌ی هر محدوده (شهرستان/ سکونت‌گاه) در هر یک از روش‌ها از طریق فرمول زیر قابل محاسبه است (بدری، ۱۳۸۲: ۳۳).

۱ - به دلیل این که اهواز، مرکز استان است، فاصله شهرستان‌های دیگر با این شهرستان سنجیده شده است.

$$\Delta P = \frac{N - NN_{constant}}{N} \times 100 \quad \text{رابطه‌ی (۱)}$$

ΔP = درصد تغییرات در مقایسه دو روش، $NN_{constant}$ = تعداد شهرستان‌هایی که در مقایسه -
ی دو روش، رتبه‌ی آن‌ها ثابت است، N = تعداد کل شهرستان‌های مورد مطالعه.

جدول ۱۵- درصد تغییرات روش‌ها نسبت با یکدیگر

مدل	ویکور	تاپسیس	تاکسنومی	کپ لند	بردا	میانگین رتبه‌ها	ادغام	میانگین درصد تغییرات
ویکور	-	۹۱/۹۶۷	۸۳/۳۳	۷۹/۱۷	۷۵/۰۰	۸۷/۵۰	۸۳/۳۳	۸۳/۳۳
تاپسیس	۹۱/۶۷	-	۷۹/۱۷	۸۳/۳۳	۹۱/۶۷	۹۱/۶۷	۷۹/۱۷	۸۶/۱۱
تاکسنومی	۸۳/۳۳	۷۹/۱۷	-	۵۴/۱۷	۵۸/۳۳	۷۹/۱۷	۲۹/۱۷	۶۳/۸۹
کپ لند	۷۹/۱۷	۸۳/۳۳	۵۴/۱۷	-	۸۰/۳۳	۷۹/۱۷	۶۶/۶۷	۶۱/۸۱
بردا	۷۵/۰۰	۹۱/۶۷	۵۸/۳۳	۸۰/۳۳	-	۷۵/۰۰	۷۵/۰۰	۶۳/۸۹
میانگین رتبه‌ها	۸۷/۵۰	۹۱/۶۷	۷۹/۱۷	۷۹/۱۷	۷۵/۰۰	-	۷۵/۰۰	۸۱/۲۵
ادغام	۸۳/۳۳	۷۹/۱۷	۲۹/۱۷	۶۶/۶۷	۷۵/۰۰	۷۵/۰۰	-	۶۸/۰۶

منبع: محاسبات نگارندگان

درصد تغییرات هر یک از روش‌ها در مقایسه با یکدیگر با توجه به شکل شماره‌ی ۲ محاسبه شده است. همان‌طور که میانگین این میزان در جدول شماره ۱۵ نشان داده شده است، در بین روش‌ها، روش کپ‌لند با کم‌ترین درصد تغییرات به میزان ۶۱/۸۱، در رتبه‌ی اول و روش تاپسیس با بیش‌ترین درصد تغییرات به میزان ۸۶/۱۱، در رتبه آخر قرار دارد.

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

وجود تفاوت‌های بارز میان مناطقی که از امکانات طبیعی، اقتصادی، اجتماعی و منابع بالقوه برخوردارند، همواره محققان را بر آن داشته تا با استفاده از آمار و اطلاعات موجود و اتخاذ روش‌ها و تکنیک‌های مناسب، به تحلیل این عدم تعادل فضایی پرداخته و به سهم خود روش‌نگر میزان تفاوت‌ها، درجه‌بندی مناطق از حیث برخورداری‌ها و نهایتاً شناخت علل و عوامل تفاوت‌ها، درجه‌بندی و تعادل فضایی باشند. اکثریت قریب به اتفاق کشورهای جهان سوم در تدوین و اجرای برنامه‌های توسعه‌ی اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی خود در مقاطع زمانی کوتاه‌مدت و میان‌مدت به برنامه‌ریزی بخشی توجه کرده و طرح‌های آمایش سرزمین و به طور کلی استراتژی توسعه را از نظر دور داشته‌اند. این مناطق با درک مشکلاتی نظیر فقدان نیروی متخصص و کارآمد، عدم شناخت قابلیت‌ها و امکانات و در نتیجه استفاده نکردن بهینه از آن‌ها، توزیع نامناسب جمعیت، به برنامه‌ریزی توسعه و توجه به مدل‌ها و

الگوهای برنامه‌ریزی ناحیه‌ای متوسل شده‌اند تا با شناسایی، طبقه‌بندی، حل مسائل و مشکلات، راهبردهای مناسبی را برای برنامه‌های خود اتخاذ کنند (قدیری معصوم و حبیبی، ۱۳۸۳: ۱۶۲). بدین منظور در این پژوهش، ۷۱ شاخص در سطح ۲۴ شهرستان با استفاده از مدل‌های تاکسونومی عددی، تاپسیس و ویکور بررسی شد، تا میزان توسعه‌یافتگی و رتبه‌بندی هر شهرستان مشخص شود. در این پژوهش پس از شناسایی معیارهای مؤثر، برای اختصاص اوزان به هر یک از آن‌ها بر اساس روش آنتروپی شانون، اقدام به تعیین وزن‌های معیارها شد. نتایج وزن‌دهی طبق این روش نشان داد که معیارهای جمعیت غیر فعال از نظر اقتصادی با ۰/۱۸۲۶ درصد، بیش‌ترین اهمیت و متغیر شاغلان تعاونی معدنی فعال با ۰/۰۰۲۸ درصد، کم‌ترین اهمیت را در میان معیارها دارند و به عنوان شاخص‌های اصلی توسعه شناخته می‌شوند.

پس از تعیین وزن نهایی و تجزیه و تحلیل آن‌ها با استفاده از مدل‌های ویکور، تاکسونومی عددی و تاپسیس، در نهایت نتیجه‌گیری نهایی حاصل از این سه روش از طریق مدل‌های ادغام (میانگین رتبه‌ها، بردا و کپ‌لند) برای مقطع زمانی ۱۳۹۰ انجام گرفت. برابر بررسی‌های انجام شده و رتبه‌بندی شهرستان‌ها بر اساس مدل ویکور، شهرستان‌های هندیجان و رامهرمز به‌عنوان برخورداری‌ترین شهرستان‌ها و بر اساس مدل تاکسونومی، رامهرمز، بهبهان و مسجدسلیمان برخورداری‌ترین و باوی، در هر دو مدل به عنوان محروم‌ترین شهرستان و در نهایت طبق نتایج حاصل از مدل تاپسیس بهبهان، رامهرمز و مسجدسلیمان برخورداری‌ترین و باوی به عنوان محروم‌ترین شهرستان‌های استان در دوره‌ی زمانی ۱۳۹۰ شناسایی شده‌اند. رامهرمز در هر سه مدل به عنوان برخورداری‌ترین شهرستان در برخورداری از متغیرهای مختلف شناخته شده است. با تلفیق نتایج نهایی حاصل از این سه روش (ویکور، تاپسیس و تاکسونومی) با روش ادغام، ۲۴ شهرستان استان در دو سطح توسعه‌یافتگی طبقه‌بندی شده‌اند که از این میان، ده شهرستان رامهرمز، بهبهان، هندیجان، مسجدسلیمان، اندیمشک، باغ‌ملک، امیدیه، شوشتر، اهواز و لالی، در حال توسعه (۴۱/۶۶ درصد)، رامشیر، ایذه، آبادان و دزفول نیمه، دشت آزادگان، بندر ماهشهر، شوش و خرمشهر، شادگان، گتوند، اندیکا و هویزه در رده‌ی شهرستان‌های نسبتاً محروم (۵۸/۳۳ درصد) جای گرفته‌اند. این امر نشان می‌دهد که بیش‌تر شهرستان‌های استان نسبتاً محروم هستند و از لحاظ وضعیت توسعه در شرایط نامناسبی قرار دارند. بنابراین با توجه به سؤال اول این پژوهش، می‌توان نتیجه گرفت که در یک مسأله تصمیم‌گیری چندمعیاره ممکن است از چند روش تصمیم‌گیری چندمعیاره استفاده شود که نتایج این روش‌ها همیشه یکسان نیستند. در چنین وضعیتی استفاده ترکیبی از مدل‌ها می‌تواند روش مناسبی برای رتبه‌بندی در دیگر معیارها باشد که برنامه‌ریزان، لزوم استفاده از آن را احساس می‌کنند. در این راستا از روش درصد تغییرات برای انتخاب بهترین روش برای سطح‌بندی شهرستان‌های استان از میان چندین

روش استفاده شده در این مقاله، بهره گرفته شده است و با توجه به نتایج به دست آمده از این روش چنین به نظر می‌رسد که در سنجش درجه‌ی توسعه‌یافتگی و رتبه‌بندی مناطق با استفاده از روش کپ لند به لحاظ این‌که میزان نوسان نتایج در این روش در مقایسه با دیگر روش‌های مورد استفاده، درصد تغییرات کم‌تری دارد، از اعتبار بیش‌تری برخوردار است. در پاسخ به سؤال دوم می‌توان گفت که برخی از شهرستان‌هایی که از لحاظ جغرافیایی دورتر از شهرستان اهواز به عنوان مرکز استان قرار داشته‌اند، در سطح بالای توسعه نسبت به شهرستان‌هایی که در فاصله‌ی نزدیک به این شهرستان بوده‌اند، قرار گرفته‌اند. به عبارت دیگر فاصله‌ی جغرافیایی از مرکز استان، در برخورداری شهرستان‌ها از شاخص‌ها و امکانات مختلف تأثیر چندانی نداشته است. به این دلیل که اکثر شهرستان‌های نسبتاً توسعه‌یافته در فاصله‌ی بیش‌تر از ۱۳۵ کیلومتری اهواز واقع شده‌اند. اما برخی از شهرستان‌هایی که در فاصله‌ی کم‌تر از ۱۳۵ کیلومتری قرار داشته‌اند - مثل دشت آزادگان، گتوند، شادگان و شوش که نزدیک‌ترین فاصله را با اهواز داشته‌اند- در این تحقیق در سطح شهرستان‌های در حال توسعه قرار گرفته‌اند. در نتیجه می‌توان گفت که برخورداری از امکانات مختلف در شهرستان‌های استان، بیش‌تر از آن‌که ناشی از فاصله‌ی جغرافیایی باشد، ناشی از شرایط اجتماعی، طبیعی، اقتصادی (وجود صنایع نفت، پتروشیمی، پالایشگاه‌ها و...) حاکم بر آن‌هاست که این عوامل باعث جذب امکانات و تسهیلات مختلف در این شهرستان‌ها و توسعه‌ی آن‌ها نسبت به شهرستان دیگر شده و عدم تعادل در توزیع شاخص‌های مختلف (اجتماعی، اقتصادی، زیربنایی و...) در سطح این شهرستان‌ها، نارسایی نظام برنامه‌ریزی بوده است. در پایان پیشنهاد می‌شود با ایجاد تعادل نسبی و فراهم کردن شرایط مناسب برای توزیع متعادل و متوازن شاخص‌های مختلف در شهرستان‌های استان، توجه بیش‌تر به شهرستان‌های نسبتاً محروم استان و در اولویت قرار دادن این شهرستان‌ها در توسعه‌ی اقتصادی، اجتماعی و برنامه‌ریزی برای توسعه‌ی این شهرستان‌ها، گامی در جهت کاهش عدم تعادل بین شهرستان‌های استان برداشته شود.

منابع

- ۱- آزادی، یونس و حسن بیک محمدی. ۱۳۹۱. تحلیل و طبقه‌بندی سطوح توسعه‌یافتگی نواحی روستایی شهرستان‌های ایلام، مجله‌ی علمی تخصصی برنامه‌ریزی شهری، سال دوم، شماره‌ی دوم.
- ۲- آهنگری، مجید. ۱۳۸۵. ارزیابی درجه‌ی توسعه‌ی شهرستان‌های استان خوزستان و نابرابری منطقه‌ای در استان (۱۳۷۸ و ۱۳۸۲)، فصل‌نامه‌ی بررسی‌های اقتصادی، دوره‌ی سوم، شماره‌ی ۲، تابستان، صص ۵-۲۵.
- ۳- ابراهیم‌زاده، عیسی و کوهزاد رییس‌پور. ۱۳۹۰. بررسی روند تغییرات درجه‌ی توسعه‌یافتگی مناطق روستایی سیستان و بلوچستان با بهره‌گیری از تاکسونومی عددی طی دهه‌های ۱۳۸۵-۱۳۷۵، جغرافیا و توسعه، شماره ۲۴.
- ۴- افروغ، عماد. ۱۳۸۰. چشم‌انداز نظری به تحلیل طبقاتی و توسعه. چاپ دوم، تهران، مؤسسه فرهنگ و دانش.

- ۵- امیری، مقصود؛ دارستانی فراهانی، احمد. ۱۳۹۲. «تصمیم‌گیری با معیارهای چندگانه»، تهران، نشر دانشگاهی کیان.
- ۶- امینی نژاد، غلامرضا و دیگران. ۱۳۸۷. تحلیل درجه توسعه یافتگی دهستان‌های حوزه تاسیسات پارس جنوبی در استان بوشهر، فصلنامه روستا و توسعه، سال ۱۱، شماره ۳، صفحات ۱۴۳-۱۷۲.
- ۷- بدری، سیدعلی. ۱۳۸۲. روش‌ها و مدل‌های برنامه‌ریزی روستایی. جزوه درسی کارهای عملی رشته جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، مقطع کارشناسی ارشد دانشگاه پیام نور.
- ۸- پادروندی، بهزاد. ۱۳۹۲. بررسی و سطح‌بندی وضعیت پایداری توسعه در شهرستان‌های استان لرستان، پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد، استاد راهنما عطا غفاری گیلانده، دانشگاه محقق اردبیلی، دانشکده علوم انسانی.
- ۹- پورافغرسنگاچین، فرزام و دیگران. ۱۳۹۱. سنجش سطح توسعه‌یافتگی استان‌های کشور ایران با رویکرد تحلیل عاملی، مجله علمی- پژوهشی آمایش سرزمین، شماره دوم، دوره چهارم، صفحات ۵-۲۶.
- ۱۰- پورمحمدی، محمدرضا و نادر زالی. ۱۳۸۸. تحلیل نابرابری‌های منطقه‌ای و آینده‌نگاری توسعه (نمونه‌ی موردی: استان آذربایجان شرقی)، نشریه‌ی علمی- پژوهشی جغرافیا و برنامه‌ریزی (دانشگاه تبریز)، سال ۱۵، شماره‌ی ۳۲، صص ۲۹-۶۴.
- ۱۱- تقوایی، مسعود و محمد صبوری. ۱۳۹۱. تحلیل تطبیقی سطح و میزان توسعه‌یافتگی اجتماعی شهرستان‌های استان هرمزگان، جغرافیا و برنامه‌ریزی محیطی، سال ۲۳، پیاپی ۴۶، شماره‌ی ۲.
- ۱۲- تودارو، مایکل. ۱۳۶۴. توسعه‌ی اقتصادی در کشورهای در حال توسعه. ترجمه‌ی غلامعلی فرجادی. چاپ اول، تهران، نشر سازمان برنامه و بودجه.
- ۱۳- ----- ۱۹۹۰. توسعه‌ی اقتصادی در جهان سوم. ترجمه‌ی غلامعلی فرجادی. تهران، نشر مؤسسه عالی پژوهش در برنامه‌ریزی و توسعه.
- ۱۴- حاتمی‌نژاد، حسین و دیگران ۱۳۹۰. سنجش درجه‌ی توسعه‌یافتگی صنعتی در مناطق مرزی ایران (مطالعه-ی موردی: شمال غرب کشور، شهرستان‌های جنوبی استان آذربایجان غربی)، مجله‌ی پژوهش و برنامه‌ریزی شهری، سال دوم، شماره ششم.
- ۱۵- حسین‌زاده دلیر، کریم. ۱۳۸۰. برنامه‌ریزی ناحیه‌ای. تهران، انتشارات سمت.
- ۱۶- رضوانی، محمدرضا. ۱۳۸۲. تعیین و تحلیل برخورداری نواحی روستایی استان زنجان، فصل‌نامه‌ی پژوهش‌های جغرافیایی، شماره ۵۱، انتشارات دانشگاه تهران.
- ۱۷- رفیعیان، مجتبی و محمد شالی. ۱۳۹۱. تحلیل فضایی سطح توسعه‌یافتگی تهران به تفکیک مناطق شهری، مدرس علوم انسانی - برنامه‌ریزی و آمایش فضا، دوره‌ی شانزدهم، شماره ۴.
- ۱۸- رکن‌الدین افتخاری، عبدالرضا. ۱۳۷۳. مکانیسم برنامه‌ریزی در ایران با تأکید بر برنامه‌ریزی روستایی. مجموعه مقاله‌های سمینار جامعه‌شناسی. جلد ۲. تهران، سمت.
- ۱۹- زیاری، کرامت‌الله و دیگران. ۱۳۹۰. بررسی درجه‌ی توسعه‌یافتگی شهرستان‌های کشور و رابطه‌ی آن با نرخ شهرنشینی، مجله‌ی علمی تخصصی برنامه‌ریزی فضایی، سال اول، شماره‌ی سوم.

- ۲۰- زیاری، کرامت و دیگران. ۱۳۸۹ الف. سنجش درجه‌ی توسعه‌یافتگی شهرستان‌های استان آذربایجان شرقی به روش (HDI)، مجله‌ی مدیریت، سال سوم، شماره‌ی ۱۲، صص ۷۵-۹۵.
- ۲۱- -----۱۳۸۹ ب. ارزیابی کلاسیک کارایی استان‌های کشور از لحاظ توسعه‌یافتگی با استفاده از DEA، مدرس علوم انسانی- برنامه‌ریزی و آمایش فضا، دوره چهارم، شماره ۳
- ۲۲- زیاری، کرامت‌اله. ۱۳۷۹. سنجش درجه‌ی توسعه‌یافتگی فرهنگستان‌های ایران، نشریه‌ی علوم اجتماعی، نامه‌ی علوم اجتماعی، شماره ۱۶.
- ۲۳- سازمان مدیریت برنامه‌ریزی استان خوزستان. ۱۳۹۰. سال‌نامه آماری استان خوزستان.
- ۲۴- سلیمی، حسین و قادرزاده. ۱۳۹۰. آغاز و انجام نظریه‌ی وابستگی، علوم اجتماعی، شماره‌ی ۵۶، صص ۱۶۹-۲۰۶.
- ۲۵- ساعی، احمد. ۱۳۸۸. نقد و ارزیابی نظریه‌ی نظام جهانی: موافقان و منتقدان، فصل‌نامه‌ی مطالعات سیاسی، سال دوم، شماره‌ی ۵.
- ۲۶- سرور، رحیم و دیگران. ۱۳۹۱. سنجش میزان توسعه‌یافتگی ساختارهای اقتصادی - اجتماعی شهرهای استان آذربایجان شرقی، فصل‌نامه‌ی علمی - پژوهشی انجمن جغرافیای ایران، سال دهم، دوره‌ی جدید، شماره ۳۵.
- ۲۷- ضرابی، اصغر و نازنین تبریزی. ۱۳۸۹. تعیین سطح توسعه‌یافتگی شهرستان‌های استان مازندران - رویکرد تحلیل عاملی، فصل‌نامه‌ی جغرافیایی آمایش محیط، شماره‌ی ۱۲.
- ۲۸- فطرس، محمد حسن و بهشتی‌فر، محمود. ۱۳۸۸. «مقایسه درجه توسعه‌یافتگی بخش کشاورزی استان‌های کشور در دو مقطع زمانی ۱۳۷۲ و ۱۳۸۲. اقتصاد کشاورزی و توسعه، سال هفدهم، شماره ۶۵.
- ۲۹- فلاهرتی، دیان. ۱۳۸۳. معرفی مکاتب اقتصادی: مکاتب رادیکال و وابستگی، ترجمه‌ی سید حسن میرجلیلی، مجله‌ی اقتصادی، شماره‌ی ۲۹ و ۳۰.
- ۳۰- قائد رحمتی، صفر و دیگران. ۱۳۹۲. تحلیل شاخص‌های توسعه و سطح‌بندی دهستان‌های استان یزد، جغرافیا و توسعه، شماره ۳۰.
- ۳۱- قدیری معصوم، مجتبی و کیومرث حبیبی. ۱۳۸۳. سنجش و تحلیل سطوح توسعه‌یافتگی شهرها و شهرستان‌های استان گلستان، نامه‌ی علوم اجتماعی، شماره ۲۳.
- ۳۲- قنبری، ابوالفضل. ۱۳۹۰. تعیین درجه‌ی توسعه‌یافتگی و پیش‌بینی اولویت برنامه‌ریزی و توسعه‌ی نقاط شهری استان‌های ایران، جغرافیا، فصل‌نامه‌ی علمی- پژوهشی انجمن جغرافیای ایران، دوره‌ی جدید، سال نهم، شماره ۲۹.
- ۳۳- قنبری، سیروس و دیگران. ۱۳۹۰. سنجش و تحلیل میزان توسعه‌یافتگی براساس رویکرد توسعه‌ی همه‌جانبه روستایی (نمونه موردی: دهستان خانمیرزا، شهرستان لردگان)، دوفصل‌نامه مدیریت شهری، شماره‌ی ۲۵.
- ۳۴- قنبری، یوسف، حمید برقی و احمد حجاریان. ۱۳۹۰. تحلیل سطوح برخورداری دهستان‌های شهرستان اصفهان، فصل‌نامه روستا و توسعه، سال ۱۴، شماره‌ی ۳، صص ۹۳-۱۱۲.

- ۳۵- کردوانی، پرویز و صلاح شریفی. ۱۳۹۱. میزان توسعه‌یافتگی در دهستان‌های شهرستان مریوان (مطالعه‌ی موردی: بخش مرکزی)، فصل‌نامه روستا و توسعه، سال ۱۵، شماره‌ی ۳، صص ۱۱۵-۱۳۰.
- ۳۶- کلاتتری، عبدالحسین و پیام روشنفکر (۱۳۸۶). رسانه، توسعه و سیاست‌گذاری رسانه‌ای، اداره کل پژوهش‌های رادیو، تهران، انتشارات طرح آینده.
- ۳۷- مختاری هشی، حسین. ۱۳۸۵. تحلیل نقش تصمیم‌گیری‌های حکومتی در توسعه‌یافتگی سرزمین (با تأکید بر برنامه‌های توسعه‌ی اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران ۱۳۶۸-۱۳۸۳)، پایان‌نامه کارشناسی ارشد جغرافیای سیاسی، استاد راهنما زهرا احمدی پور، دانشگاه تربیت مدرس، دانشکده علوم انسانی.
- ۳۸- فطرس، محمدحسن و بهشتی فر، محمود. ۱۳۸۸. مقایسه درجه توسعه‌یافتگی بخش کشاورزی استان‌های کشور در دو مقطع زمانی ۱۳۷۲ و ۱۳۸۲، اقتصاد کشاورزی و توسعه، سال هفدهم، شماره ۶۵.
- ۳۹- منفردیان سروستانی، محسن و دیگران. ۱۳۸۶. رتبه‌بندی مناطق مختلف شهری شیراز از لحاظ درجه‌ی توسعه‌یافتگی، پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد اقتصاد، رشته‌ی توسعه و برنامه‌ریزی، استاد راهنما نعمت الله اکبری و صادق بختیاری، دانشگاه اصفهان، دانشکده علوم اداری و اقتصاد.
- ۴۰- موحد، علی و دیگران. ۱۳۹۰. تحلیل درجه‌ی توسعه‌یافتگی شهرستان‌های استان خوزستان با استفاده از روش تحلیل عاملی و تحلیل خوشه‌ای، مجله‌ی پژوهش و برنامه‌ریزی شهری، سال دوم، شماره‌ی پنجم.
- ۴۱- نصرالهی، خدیجه و دیگران. ۱۳۹۰. تحلیل مقایسه‌ای روش‌های رتبه‌بندی در اندازه‌گیری توسعه‌یافتگی (مطالعه موردی: شهرستان‌های استان خوزستان)، آمایش سرزمین، سال سوم، شماره‌ی چهارم، صص ۶۵-۹۳.
- 42- Al-Hassan, Ramatu M. 2007. Regional disparities in Ghana: policy options and public investment implications.
- 43- Annis, P.Y., and Andriatisatsaholiniaina, L.A. 2001. Sustainability: an illdefined concept and its assessment using fuzzy logic.
- 44- Anton, N. 2006. Cardoso and Faletts Dependency and development in Latin America. Norderstedt: Auflage.
- 45- Casario, M. and Kamran M. Dadkhah 1998. An Evaluation of Progress Toward European Monetary Union Using Fuzzy Analysis, Journal of Policy Modeling, (20):741-52
- 46- Clark, D. 2000. Urban World, Global City. London: Routledge
- 47- Oliveria soares, J., Manuela Lourenco Marques, C., and monterio, F. 2001. A multivariate methodology to uncover regional disparities: a contribution to uncover regional and governmental decisions.
- 48- Mc Granaham, D.V., Richoud Proust, C., Sovani, N.V., and Subramanian, M. 1972. Contents and measurement of socioeconomic development, New York: Praeger.
- 49- Noorbaghsh, F. 2003. Human Development and Regional Disparity in India, University of Glasow.

- 50- Sharama, Bimal. 2004. Regional disparities in agricultural labour Productivity in the Brahmaputra Valley, Assam, India, Department of Geography, Gauhati University.
- 51- Wheeler, J., and Muller, P. 1986. Economic Geography. Johannesurg:John Wiley and Sons.